

**ВИСНОВКИ
ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ,
ВИКЛАДЕНІ В ПОСТАНОВАХ, ПРИЙНЯТИХ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ІЗ ПІДСТАВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ П.П. 1, 2, 4 Ч. 1 СТ. 355 ЦПК УКРАЇНИ,
ЗА І ПІВРІЧЧЯ 2017 Р.**

ЗМІСТ

Розділ 1. Постанови, прийняті за результатами розгляду справ з підстав, передбачених п.п. 1, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України (неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах)	3 - 84
Підрозділ 1.1. Спори про право власності та інші речові права.....	3 - 7
Підрозділ 1.2. Спори щодо виконання зобов'язань.....	7 - 9
Підрозділ 1.3. Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань.....	9 - 24
Підрозділ 1.4. Спори щодо визнання правочину недійсним.....	24 - 32
Підрозділ 1.5. Спори, що виникають із договорів позики, кредитних договорів.....	32 - 40
Підрозділ 1.6. Спори, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунка.....	40 - 43
Підрозділ 1.7. Спори, що виникають з трудових правовідносин	43 - 49
Підрозділ 1.8. Спори щодо земельних правовідносин	49 - 59
Підрозділ 1.9. Спори щодо відшкодування майнової та/або моральної шкоди.....	59 - 67
Підрозділ 1.10. Спори щодо житлових правовідносин	67 - 69
Підрозділ 1.11. Спори, що виникають із сімейних правовідносин.....	69 - 71
Підрозділ 1.12. Спори, що виникають зі спадкових правовідносин	71 - 74
Підрозділ 1.13. Спори щодо користування пільгами.....	74 - 75
Підрозділ 1.14. Спори щодо визнання прилюдних торгів недійсними	75-77
Підрозділ 1.15. Спори, що виникають з договорів страхування.....	77 - 79
Підрозділ 1.16. Оскарження дій та/або актів державного виконавця.....	79 - 81
Підрозділ 1.17. Розгляд заяв про скасування рішення третейського суду.....	81
Підрозділ 1.18. Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню.....	81 - 83
Підрозділ 1.19. Спори, що виникають із кооперативних правовідносин.....	83 - 84

Розділ 2. Постанови, прийняті за результатами розгляду справ з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України (неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права - при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ)..... 84 - 93

Підрозділ 2.1. Розгляд судами питання щодо відкриття провадження у справі .....84 - 85

Підрозділ 2.2. Реалізація права на розгляд справи судом впродовж розумного строку 85

Підрозділ 2.3. Реалізація права на апеляційне оскарження судового рішення..... 85 - 87

Підрозділ 2.4. Реалізація права на касаційне оскарження судового рішення..... 87 - 91

Підрозділ 2.5. Вирішення питань щодо правильного визначення юрисдикції суду..... 91 - 93

**ПРАВОВІ ВИСНОВКИ
ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ
ВИСЛОВЛЕНІ У ПОСТАНОВАХ, ПРИЙНЯТИХ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ІЗ ПІДСТАВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ П.П. 1, 2, 4 Ч. 1 СТ. 355 ЦПК УКРАЇНИ**

Розділ 1. Постанови, прийняті за результатами розгляду справ з підстав, передбачених п.п. 1, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України (неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах)

Підрозділ 1.1. Спори про право власності та інші речові права

1.1.1. Згідно зі ст. 387 ЦК України власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Статтею 330 ЦК України передбачено, що якщо майно відчужене особою, яка не має на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 388 цього Кодексу майно не може бути витребуване у нього.

Одним із випадків, коли майно можливо витребувати від добросовісного набувача, є вибуття такого майна поза волею власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі (п. 3 ч. 1 ст. 388 ЦК України). За змістом зазначеної норми майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення суду, ухваленого щодо цього майна, але в подальшому скасованого, слід вважати таким, що вибуло з володіння власника поза його волею.

Крім того, втручання держави в право на мирне володіння своїм майном, зокрема, й позбавлення особи права власності на майно шляхом його витребування на користь держави загалом є предметом регулювання ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що ратифікований Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р.

Стала практика ЄСПЛ (серед багатьох інших, рішення ЄСПЛ у справах «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р., «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 р., «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 р., «Серков проти України» від 7 липня 2011 р., «Колишній король Греції та інші проти Греції» від 23 листопада 2000 р., «Булвес» АД проти Болгарії» від 22 січня 2009 р., «Трегубенко проти України» від 2 листопада 2004 р., «East/West Alliance Limited» проти України» від 23 січня 2014 р.) свідчить про наявність трьох критеріїв, які слід оцінювати на предмет сумісності заходу втручання в право особи на мирне володіння майном із гарантіями ст. 1 Першого протоколу, а саме: чи є втручання законним; чи переслідує воно «суспільний», «публічний» інтерес; чи є такий захід (втручання в право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям.

Стаття 1 Першого протоколу гарантує захист права на мирне володіння майном особи, яка законним шляхом, добросовісно набула майно у власність,

і для оцінки додержання «справедливого балансу» в питаннях позбавлення майна мають значення обставини, за якими майно було набуто у власність, поведінка особи, з власності якої майно витребується (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2776цс16*).

1.1.2. Згідно ст. 7 Закону України від 16 листопада 1992 р. № 2780-ХІІ «Про основи містобудування» (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) державне регулювання у сфері містобудування здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою та Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також спеціально уповноваженими органами з питань містобудування та архітектури, іншими органами в порядку, встановленому законодавством.

Відповідно до чч. 1, 2 ст. 376 ЦК України житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважається самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без належного дозволу чи належного проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил. Особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього.

За загальним правилом ч. 4 ст. 376 ЦК України самочинно збудоване нерухоме майно підлягає знесенню особою, яка його здійснила, або за її рахунок.

Згідно зі ст. 25 Закону України від 16 листопада 1992 р. № 2780-ХІІ «Про основи містобудування» особи винні у виконанні будівельних робіт чи реставраційних робіт без дозволу та затвердженого у встановленому порядку проекту або з відхиленням від нього та самовільній зміні архітектурного вигляду споруди в процесі експлуатації несуть відповідальність, передбачену чинним законодавством.

Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Відповідно до ст. 5 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ «Про прокуратуру» (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) на прокуратуру покладено представництво інтересів держави в суді.

В особі держави виступає Одеська міська рада, яка згідно з п. 12 Перехідних положень ЗК України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) здійснює повноваження щодо розпорядження землями в межах населеного пункту.

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» планування та забудова земельних ділянок здійснюється їх власниками чи користувачами в установленому законодавством порядку.

Звернення прокурора із зазначеним позовом в інтересах держави в особі Одеської міської ради є законним та відповідає приписам ст.ст. 5, 36-1 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ «Про прокуратуру» (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), відповідно до яких на прокуратуру покладено представництво інтересів держави в суді, яке

полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів держави у випадках, передбачених законом. Підставою представництва у суді інтересів держави є наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів внаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або з державою.

Таким чином, вчинення відповідачем протиправних дій у вигляді самочинного будівництва порушує зазначені вище інтереси держави, в особі якої у зазначеному спорі виступає Одеська міська рада, яка згідно з п. 12 Перехідних положень ЗК України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), здійснює повноваження щодо розпорядження землями в межах населеного пункту.

При цьому, право на звернення до суду із зазначеним позовом належить органам прокуратури в інтересах держави в особі міської ради та інспекції державного архітектурно-будівельного контролю, виходячи зі змісту ч. 7 ст. 376 ЦПК України, ст. 45 ЦПК України, п. 12 Перехідних положень ЗК України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), ст. 7 Закону України «Про основи містобудування» (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 25 травня 2017 р. у справі № 6-579цс17*).

1.1.3. За ст. 317 ЦК України власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місце знаходження майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 319 ЦК України власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд.

За положеннями ст. 391 ЦК України власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном.

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що позивачка є власником спірного житлового будинку, у якому не проживає, оскільки зареєстрована та постійно проживає в іншому будинку; її син перебував у шлюбі з відповідачкою, у зв'язку із чим остання була вселена до належного позивачці спірного житлового будинку, яка як власник цього майна надала право відповідачці користуватись ним.

Відповідачка спільно з власником спірного житлового будинку не проживала, спільним побутом не була пов'язана; після розірвання шлюбу з сином позивачки вибула із зазначеного житлового будинку, має інше житло, у якому проживає.

За таких обставин суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про те, що право відповідачки на користування чужим майном (спірним житловим будинком) підлягає припиненню на вимогу власника цього майна відповідно до положень ч. 2 ст. 406 ЦК України.

З огляду на сутність установлених правовідносин висновок суду першої інстанції про те, що на ці правовідносини не поширюються норми ст.ст. 64, 156

ЖК УРСР, ст. 405 ЦК України, є обґрунтованим (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-2931цс16*).

1.1.4. За положеннями ст. 52 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (який був чинним на час виникнення спірних правовідносин) у разі якщо боржник володіє майном спільно з іншими особами, стягнення звертається на його частку, що визначається судом за поданням державного виконавця.

За ч. 1 ст. 379 ЦПК України питання про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами, вирішується судом за поданням державного виконавця, приватного виконавця.

При вирішенні цього питання слід ураховувати, що відповідно до ч. 2 ст. 370 ЦК України у разі виділу частки із майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки кожного зі співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду. Так, суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї (ч. 2 ст. 70 СК України).

Водночас, забезпечення позову по суті – це обмеження суб'єктивних прав, свобод та інтересів відповідача або пов'язаних з ним інших осіб з метою реалізації в майбутньому актів правосуддя і задоволених вимог позивача (заявника). Зазначені обмеження встановлює суд в ухвалі, вони діють до заміни судом виду забезпечення позову або скасування заходів забезпечення позову (ст. 154 ЦПК України).

Разом з тим відчуження одним з подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя (ч. 2 ст. 64 СК України) під час дії заборони на реалізацію майна, що є їх спільною сумісною власністю, у порядку забезпечення позову, може ускладнити хід виконавчого провадження.

Таким чином, під час вирішення питання про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами, у зв'язку з виконанням судового рішення суд повинен був з'ясувати, чи спірне майно є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, чи відбулося відчуження цього майна з метою унеможливити звернення стягнення на нього в порядку виконання судового рішення, з урахуванням тієї обставини, що таке відчуження здійснено під час дії заборони на його реалізацію (арешт) у порядку забезпечення позову, про яку боржнику було відомо, а відтак, чи правомірно укладено правочин про відчуження вказаного майна з огляду на неможливість виконання судового рішення про стягнення заборгованості й порушення прав кредитора шляхом позбавлення його можливості задовольнити свої вимоги за рахунок частки майна боржника (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 травня 2017 р. у справі № 6-599цс17*).

1.1.5. Статтею 387 ЦК передбачено, що власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним, а ст. 388 цього Кодексу встановлює правила реалізації власником його права на витребування майна від добросовісного набувача.

Правила ч. 1 ст. 388 ЦК України стосуються випадків, коли набувач за відплатним договором придбав майно в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач). У такому випадку власник має право витребувати це майно від набувача лише в разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Частина 3 цієї ж статті передбачає самостійне правило: якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача в усіх випадках.

Згідно зі ст. 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (чч. 3, 4 ст. 267 ЦК України).

За загальним правилом ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Отже, за змістом ст.ст. 256, 261 ЦК України позовна давність є строком пред'явлення позову як безпосередньо особою, право якої порушене, так і тими суб'єктами, які уповноважені законом звертатися до суду з позовом в інтересах іншої особи – носія порушеного права (інтересу).

При цьому і в разі пред'явлення позову особою, право якої порушене, і в разі пред'явлення позову в інтересах цієї особи іншою, уповноваженою на це, особою, позовна давність починає обчислюватися з одного й того самого моменту: коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється й на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів або інтересів територіальної громади (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-1047цс17*).

Підрозділ 1.2. Спори щодо виконання зобов'язань

1.2.1. За своєю правовою природою договір лізингу є змішаним договором та містить елементи договору оренди (найму) та договору купівлі-продажу або договору поставки.

За договором найму (оренди) здійснюється передача майна наймачеві у користування.

Найм (оренда) транспортних засобів врегульовано параграфом 5 глави 58 ЦК України.

За загальним правилом, передбаченим ч. 1 ст. 799 ЦК України, договір найму транспортного засобу укладається у письмовій формі.

Якщо стороною у цьому договорі виступає фізична особа, то згідно з ч. 2 ст. 799 ЦК України договір підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Згідно зі ст. 220 ЦК України у разі недодержання сторонами вимог закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним.

Нікчемний договір не породжує тих прав і обов'язків, настання яких бажали сторони, й визнання такого договору недійсним судом не вимагається.

Правові наслідки недійсності договору передбачені ст. 216 ЦК України.

Положення ст. 216 ЦК України застосовуються також при вирішенні вимог про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-648цс16*).

1.2.2. Відповідно до ст. 169 ЦК УРСР, чинної на час укладення сторонами спірних договорів, грошові зобов'язання повинні бути виражені й підлягають оплаті в національній валюті. Вираження і оплата грошових зобов'язань в іноземній валюті допускається лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

Згідно зі ст. 99 Конституції України та ч. 1 ст. 3 Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (далі – Декрет) валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, якщо інше не передбачено Декретом, іншими актами валютного законодавства.

Закон передбачає обов'язкове здійснення платежів на території України в національній валюті, однак він не забороняє використання в обчисленні розміру грошових зобов'язань іноземної валюти або інших розрахункових величин.

Згідно із частиною четвертою Прикінцевих та перехідних положень ЦК України цей Кодекс застосовується до цивільних відносин, що виникли після набрання ним чинності (з 1 січня 2004 р.). Щодо цивільних відносин, які виникли до набрання чинності ЦК України, його положення застосовуються до тих прав і обов'язків, що виникли або продовжують існувати після набрання ним чинності.

Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом (чч. 1, 2 ст. 192 ЦК України).

Про такі випадки йдеться у ст.ст. 193, 524 та 533 ЦК України, Законі України від 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ «Про зовнішньоекономічну діяльність», Декреті, Законі України від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті».

За змістом чч. 1, 2 ст. 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконане в гривнях. Якщо в зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за

офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Якщо у договорі передбачено інший порядок, суду слід з'ясувати сутність такого визначення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 лютого 2017 р. у справі № 6-1905цс16*).

1.2.3. За змістом ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Тобто позовна давність застосовується лише за наявності порушеного права особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 264 ЦК України перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку, а в силу ч. 3 цієї статті після переривання перебіг позовної давності починається заново.

Правила переривання перебігу позовної давності суд застосовує незалежно від наявності чи відсутності відповідного клопотання сторін у справі, якщо в останніх є докази, що підтверджують факт такого переривання.

До дій, що свідчать про визнання боргу або іншого обов'язку, може з урахуванням конкретних обставин справи належати, зокрема, часткова сплата боржником або з його згоди іншою особою основного боргу.

При цьому якщо виконання зобов'язання передбачалося частинами або у вигляді періодичних платежів і боржник вчинив дії, що свідчать про визнання лише певної частини (чи періодичного платежу), то такі дії не можуть бути підставою для переривання перебігу позовної давності стосовно інших (невизнаних) частин платежу.

Суди повинні дослідити призначення платежів, квитанції на сплату житлово-комунальних послуг та історію таких оплат і в разі вчинення боржником оплати чергового платежу, встановити чи не свідчить така дія про визнання лише певної частини боргу, що не може бути підставою для переривання перебігу позовної давності стосовно інших (невизнаних) частин платежу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-43цс17*).

Підрозділ 1.3. Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

1.3.1. Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином (ст.ст. 598, 599 ЦК України).

Оскільки забезпечені іпотекою зобов'язання за договором кредиту виконано в повному обсязі, то зобов'язання за договором іпотеки, які є похідними від кредитного договору, припиняються.

Висновки судів про те, що існують невиконані перед банком зобов'язання за іпотечним договором у вигляді несплаченої іпотекодавцем суми штрафу, суперечать вищезазначеним вимогам закону (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 8 лютого 2017 р. у справі № 6-133цс17*).

1.3.2. За змістом ст. 11 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» іпотекодавець (майновий поручитель) несе відповідальність перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного зобов'язання в межах вартості предмета іпотеки.

Підстави припинення іпотеки передбачено ст. 17 цього Закону, до яких зокрема належать: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її.

Також згідно зі ст. 49 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» якщо іпотекодержатель не скористався правом, передбаченим ч. 1 цієї статті, за результатами третіх прилюдних торгів, іпотека може бути припиненою за рішенням суду.

Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» є спеціальним законом щодо врегулювання правовідносин з приводу іпотечного майна, а положення ст. 17 цього Закону містить виключний перелік підстав припинення іпотеки, аналогічний із закріпленим у ст. 593 ЦК України.

Частиною 2 ст. 12 ЦК України передбачено, що нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, установлених законом.

Таким чином, якщо кредитор не скористався своїм правом на проведення стягнення за виконавчим листом та задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки в строки, передбачені Законом України «Про виконавче провадження», це не є підставою для припинення іпотеки (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-2560цс16*).

1.3.3. Положеннями ч. 1 ст. 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» передбачено, що в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у рішенні суду зазначаються: загальний розмір вимог та всі його складові, що підлягають сплаті іпотекодержателю з вартості предмета іпотеки; опис нерухомого майна, за рахунок якого підлягають задоволенню вимоги іпотекодержателя; заходи щодо забезпечення збереження предмета іпотеки або передачі його в управління на період до його реалізації, якщо такі необхідні; спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 цього Закону; пріоритет та розмір вимог інших кредиторів, які підлягають задоволенню з вартості предмета іпотеки; початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

Суть іпотеки як засобу забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань полягає у тому, що кредитор (іпотекодержатель) набуває право в разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого іпотекою, одержати задоволення з вартості іпотечного майна переважно перед іншими кредиторами іпотекодавця. Це право відповідно до Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» підлягає підтвердженню з боку суду.

За змістом ч. 1 ст. 39 цього Закону в разі звернення стягнення на предмет іпотеки початкова ціна іпотечного майна, з якої починаються торги, встановлюється рішенням суду.

Виходячи зі змісту поняття ціни як форми грошового вираження вартості товару, послуг тощо, беручи до уваги аналіз норм ст.ст. 38, 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла правового висновку, що в розумінні норми ст. 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» встановлення початкової ціни предмета іпотеки у грошовому вираженні визначається за процедурою, передбаченою ч. 6 ст. 38 цього Закону.

Оскільки рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки дає право на примусовий продаж іпотечного майна, то, викладаючи резолютивну частину рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки, суд повинен обов'язково врахувати вимоги зазначеної норми, тобто встановити у грошовому вираженні початкову ціну предмета іпотеки для його подальшої реалізації, визначену за процедурою, передбаченою ч. 6 ст. 38 Закону України «Про іпотеку».

Аналогічний правовий висновок Верховний Суд України вже сформулював у постанові від 8 червня 2016 р. (справа № 6-1239цс16), наданій заявницею для порівняння, та в постановах від 13 травня 2015 р. (№ 6-53цс15, 6-63цс15), 16 вересня 2015 р. (№ 6-495цс15 та 6-1193цс15), 27 травня 2015 р. (№ 6-332цс15), 10 червня 2015 р. (№ 6-449цс15), 7 жовтня 2015 р. (№ 6-1935цс15), 21 жовтня 2015 р. (№ 6-1561цс15), 4 листопада 2015 р. (№ 6-340цс15), 3 лютого 2016 р. (№ 6-2026цс15).

У справі, яка переглядалася, суд першої інстанції, з висновками якого погодились суди апеляційної та касаційної інстанцій, ухваливши рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом його реалізації на прилюдних торгах за ціною, не нижчою за визначену в процесі виконавчого провадження згідно із Законом України «Про виконавче провадження», не зазначив початкової ціни предмета іпотеки для його подальшої реалізації, визначеної відповідно до ч. 6 ст. 38 Закону України «Про іпотеку».

Посилання суду першої інстанції у резолютивній частині рішення на визначення початкової ціни предмета іпотеки під час здійснення виконавчого провадження суперечить вимогам ст.ст. 39 та 43 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2284цс16*).

1.3.4. Згідно зі ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог -

відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Відповідно до ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Отже, припинення договору, з якого виникає забезпечене іпотекою зобов'язання, зіставляють із підставами для припинення права іпотеки. Однак, при цьому слід ураховувати, що відповідно до вимог ст.ст. 526, 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. Будь-які охоронні зобов'язання, які випливають з основного зобов'язання, не повинні припинити дію зобов'язань, які забезпечують основне зобов'язання, яке залишилось невиконаним.

Змістом чч. 1, 2 ст. 590 ЦК України визначено порядок дій заставодержателя (іпотекодержателя) щодо захисту свого права у разі, коли основне зобов'язання не буде виконано у встановлений строк (термін). У такому разі заставодержатель набуває право звернення до суду з позовною заявою про звернення стягнення на предмет застави.

За змістом ст. 11 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» іпотекодавець (майновий поручитель) несе відповідальність перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного зобов'язання в межах вартості предмета іпотеки.

Перехід права власності на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи регулюється ст. 23 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», якою передбачено, що у разі переходу права власності на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна, навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою. Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця, має всі його права і несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі і на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки.

Відтак, іпотека залишається дійсною незалежно від зміни власника майна.

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 23 Закону України 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції, яка була чинна на час спірних правовідносин), з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної комісії скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обтяження щодо розпорядження майном такого боржника.

Співвідношення зазначених положень законодавства дає змогу дійти висновку про те, що Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» є спеціальним законом щодо урегулювання правовідносин з приводу іпотечного майна, а положення ст. 17 Закону України «Про іпотеку» містить виключний перелік підстав припинення іпотеки, аналогічний із закріпленим у ст. 593 ЦК України.

Підстави припинення іпотеки передбачено ст. 17 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», до яких зокрема належать: припинення

основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її.

Однак, аукціон, на підставі якого проводилася реалізація іпотечного майна, постановою апеляційного господарського суду, залишеною без змін постановою Вищого господарського суду України, визнано недійсним, тому передбачена ст. 17 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» підстава для припинення іпотеки (реалізація предмета іпотеки) відсутня (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-130цс17*).

1.3.5. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» в разі звернення стягнення на предмет іпотеки початкова ціна іпотечного майна, з якої починаються торги, встановлюється рішенням суду.

Оскільки рішення суду про звернення стягнення на предмет іпотеки дає право на примусовий продаж іпотечного майна, то, викладаючи резолютивну частину рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки, суд повинен обов'язково врахувати вимоги зазначеної норми, тобто встановити у грошовому вираженні початкову ціну предмета іпотеки для його подальшої реалізації, визначену за процедурою, передбаченою ч. 6 ст. 38 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку».

У справі, яка переглядалася, ухваливши рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом його реалізації з прилюдних торгів за початковою ціною, що має бути визначена на рівні, не нижчому за звичайні ціни на цей вид майна, на підставі оцінки, проведеної незалежним експертом на стадії оцінки майна під час проведення виконавчих дій, суд, порушивши вимоги ст. 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», не зазначив у рішенні необхідної складової, передбаченої цією нормою, зокрема початкової ціни предмета іпотеки для його подальшої реалізації, визначеної відповідно до ч. 6 ст. 38 цього Закону.

Посилання суду в резолютивній частині рішення на визначення початкової ціни предмета іпотеки незалежним експертом суперечить вимогам ст.ст. 39, 43 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку».

Виходячи зі змісту поняття ціни як форми грошового вираження вартості товару, послуг тощо, аналізу норм ст.ст. 38, 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», зазначення в рішенні суду початкової ціни предмета іпотеки, визначеної за процедурою, передбаченою ч. 6 ст. 38 цього Закону, означає встановлення її в грошовому вираженні (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-2654цс16*).

1.3.6. Порядок реалізації предмета іпотеки за рішенням суду врегульовано ст. 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», якою передбачено, що в разі задоволення судом позову про звернення стягнення на

предмет іпотеки у рішенні суду зазначається, зокрема, спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 цього Закону. Можливість виникнення права власності за рішенням суду передбачена лише у ст.ст. 335 та 376 ЦК України. В інших випадках право власності набувається з інших не заборонених законом підстав, зокрема з правочинів (ч. 1 ст. 328 цього Кодексу). Стаття 392 ЦК України, у якій йдеться про визнання права власності, не породжує, а підтверджує наявне в позивача право власності, набуте раніше на законних підставах, у тому випадку, якщо відповідач не визнає, заперечує або оспорує наявне в позивача право власності, а також у разі втрати позивачем документа, який посвідчує його право власності.

Аналіз положень ст.ст. 33, 36, 37, 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», ст.ст. 328, 335, 376, 392 ЦК України дає підстави для висновку про те, що законодавцем визначено три способи захисту задоволення забезпечених іпотекою вимог кредитора шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки: судовий (на підставі рішення суду) та два позасудові (на підставі виконавчого напису нотаріуса та згідно з договором про задоволення вимог іпотекою держателя). У свою чергу позасудовий спосіб захисту за договором про задоволення вимог іпотекодержателя або за відповідним застереженням в іпотечному договорі реалізується шляхом передачі іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки або надання права іпотекодержателю від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу.

При цьому договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, що передбачає передачу іпотекодержателю права власності, є правовою підставою для реєстрації права власності іпотекодержателя на нерухоме майно (ч. 1 ст. 37 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку»).

Отже, у справі, яка переглядалася Верховним Судом України, суди, ухвалюючи судові рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом передачі іпотекодержателю права власності на обтяжене іпотекою майно в рахунок виконання забезпечених іпотекою зобов'язань, неправильно застосували норми ст. 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-2967цс16*).

1.3.7. За ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Згідно із ч. 1 ст. 598, ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється частково або в повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Статтею 609 ЦК України встановлено, що зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання

ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Згідно із ч. 5 ст. 11 ЦК України у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду.

Відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 14 ЦПК України однією з основних засад судочинства є обов'язковість рішень суду.

За ст. 14 ЦПК України судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України.

Таким чином, положення ст. 559 ЦК України стосовно припинення поруки з припиненням забезпеченого нею зобов'язання не може застосовуватися до правовідносин, у яких обов'язок поручителя щодо виконання зобов'язання за основним договором виник з рішення суду, а не лише з договору поруки.

Правовий аналіз зазначених норм матеріального права свідчить про те, що припинення основного зобов'язання внаслідок ліквідації юридичної особи – боржника за цим зобов'язанням не припиняє поруки, якщо кредитор реалізував своє право на стягнення заборгованості до припинення юридичної особи – боржника (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 березня 2017 р. у справі № 6-2013цс16*).

1.3.8. За змістом ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Боржник (а відтак і поручитель) узяла на себе зобов'язання повернути суму кредиту з відповідними процентами до 6 листопада 2032 року, сплачуючи її частинами (щомісячними платежами) згідно з графіком платежів.

Отже, сторони встановили не лише строк дії договору, а й строки виконання боржником окремих зобов'язань (внесення щомісячних платежів), що входять до змісту зобов'язання, яке виникло на основі договору.

Таким чином, у разі неналежного виконання боржником зобов'язань за кредитним договором передбачений ч. 4 ст. 559 ЦК України строк пред'явлення кредитором вимог до поручителя про повернення боргових сум, погашення яких згідно з умовами договору визначене періодичними платежами, повинен обчислюватися з моменту настання строку погашення кожного чергового платежу.

Отже, саме з часу прострочення несплаченої заборгованості відповідно до ст. 261 ЦК України починається перебіг позовної давності для вимог до боржника та обчислення встановленого ч. 4 ст. 559 цього Кодексу шестимісячного строку для пред'явлення вимог до поручителя щодо окремих зобов'язань за кредитом.

Тобто банк мав протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання (виникнення простроченої заборгованості за кредитним договором з 21 січня 2015 р.) пред'явити вимоги до поручителя.

У разі пред'явлення банком вимог до поручителя більш ніж через 6 місяців після настання строку для виконання відповідної частини основного зобов'язання в силу положень ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється в частині певних щомісячних зобов'язань щодо повернення грошових коштів поза межами цього строку.

У справі, яка переглядалася, суди не врахували, що кредитним договором передбачено виконання грошових зобов'язань шляхом здійснення щомісячних платежів (згідно з графіком), а за договором поруки відповідальність поручителя настає з наступного дня за датою платежу, яка передбачена кредитним договором. Крім того, суди не з'ясували, чи пред'явив банк вимогу до поручителя в межах 6 місяців за кожним щомісячним платежем, та чи припинилась порука за окремими платежами.

Висновки суду про те, що кредитор реалізував своє право, передбачене ст. 1050 ЦК України, і змінив строк виконання основного зобов'язання, надіславши 17 серпня 2015 р. вимогу про дострокове повернення кредиту, не ґрунтується на матеріалах справи (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 березня 2017 р. у справі № 6-3087цс16*).

1.3.9. Статтею 23 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» визначено, що в разі переходу права власності (права господарського відання) на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна, навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою. Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця та має всі його права й несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі та на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки.

Згідно із ч. 1 ст. 4 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» обтяження нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» права на нерухоме майно та їх обтяження, які підлягають державній реєстрації, виникають з моменту такої реєстрації.

Аналогічні положення містяться й у ч. 2 ст. 3 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку».

Записи до Державного реєстру прав на нерухоме майно вносяться на підставі прийнятого рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень (чч. 1, 2 ст. 26 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»).

У разі скасування на підставі рішення суду рішення про державну реєстрацію прав до Державного реєстру прав вноситься запис про скасування державної реєстрації прав.

Якщо судовий акт скасовано, то він не породжує жодних правових наслідків з моменту його ухвалення.

За таких умов у разі скасування судового рішення про визнання іпотеки недійсною, на підставі якого з Державного реєстру іпотек виключено запис про обтяження, дія іпотеки підлягає відновленню з моменту вчинення первинного запису в Державному реєстрі іпотек, який виключено на підставі рішення суду, яке скасовано, оскільки відпала підстава виключення цього запису.

Це означає, що іпотека є дійсною з моменту внесення про неї первинного запису в Державний реєстр іпотек.

Зазначений висновок узгоджується і з положенням ст. 204 ЦК України, яка закріплює презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права й обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної сили.

У разі неспростування презумпції правомірності договору (а у випадку, що переглядається, у зв'язку зі скасуванням судового рішення) всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а створені обов'язки підлягають виконанню.

Положенням ч. 1 ст. 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» передбачений перелік компонентів, які є обов'язковими для вказівки судом у рішенні про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом його реалізації, в тому числі й реалізації на прилюдних торгах. При цьому, виходячи зі змісту поняття «ціна», як форми грошового вираження вартості товару, послуг тощо, в розумінні ст. 39 цього Закону суд повинен установити початкову ціну предмета іпотеки для його подальшої реалізації на прилюдних торгах, тобто чітко визначити ціну предмета в грошовому вираженні, зазначивши її в рішенні (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-1534цс16*).

1.3.10. Аналіз положень ст.ст. 33, 36–39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі – Закон) дає підстави для висновку про те, що законодавець визначив три способи захисту на задоволення забезпечених іпотекою вимог кредитора шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки: судовий – на підставі рішення суду та два позасудових – на підставі виконавчого напису нотаріуса та згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

У справі, яка переглядалася, умовами договору іпотеки сторони визначили три способи захисту на задоволення забезпечених іпотекою вимог кредитора шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки: на підставі рішення суду, на підставі виконавчого напису нотаріуса та згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя, що узгоджується з положеннями Закону.

Разом з тим обрання певного способу правового захисту, у тому числі й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує.

Установлення законом або договором досудового способу врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не вважається обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

У разі задоволення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 Закону, резолютивна частина рішення суду повинна відповідати вимогам ст.ст. 38, 39 Закону та положенням п. 4 ч. 1 ст. 215 ЦПК України, і в ній повинна зазначатись, крім іншого, початкова ціна предмета іпотеки для його подальшої реалізації.

За змістом ч. 5 ст. 38 Закону дії щодо продажу предмета іпотеки та укладання договору купівлі-продажу здійснюються іпотекодержателем від свого імені, на підставі іпотечного договору, який містить застереження про задоволення вимог іпотекодержателя, що передбачає право іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-3034цс16*).

1.3.11. За змістом ч. 3 ст. 109 Житлового кодексу Української РСР (далі – ЖК УРСР), чч. 1, 2 ст. 39, чч. 1, 2 ст. 40 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі – Закон України «Про іпотеку») вимога письмового попередження про добровільне звільнення житлового приміщення стосується лише такого способу звернення стягнення на предмет іпотеки, як позасудове врегулювання на підставі договору, і не застосовується в порядку звернення стягнення за рішенням суду. Задоволення позову про виселення мешканців з переданого в іпотеку житлового приміщення не залежить від дотримання іпотекодержателем ч. 2 ст. 40 Закону України «Про іпотеку». З урахуванням ч. 2 ст. 39 цього Закону відповідне рішення може бути прийняте судом (за заявою іпотекодержателя) одночасно з прийняттям рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки.

Крім того, аналіз зазначених правових норм дає підстави для висновку про те, що під час ухвалення судового рішення про виселення мешканців у разі звернення стягнення на жиле приміщення застосовуються як положення ст. 40 Закону України «Про іпотеку», так і норма ст. 109 ЖК УРСР.

За змістом цих норм особам, яких виселяють із жилого будинку (жилого приміщення), що є предметом іпотеки, у зв'язку зі зверненням стягнення на предмет іпотеки, інше постійне житло надається тільки в тому разі, якщо іпотечне житло було придбане не за рахунок кредиту, забезпеченого іпотекою цього житла.

У разі задоволення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 Закону України «Про іпотеку», резолютивна частина рішення суду повинна відповідати вимогам ст.ст. 38, 39 цього Закону та положенням п. 4 ч. 1 ст. 215 ЦПК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 квітня 2017 р. у справі № 6-3057цс16*).

1.3.12. Відповідно до ч. 3 ст. 33 Закону України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 р. № 898-IV (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) (далі – Закон України «Про іпотеку») звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

Порядок реалізації предмета іпотеки за рішенням суду врегульоване ст. 39 цього Закону, якою передбачено, що у разі задоволення судом позову про звернення стягнення на предмет іпотеки у рішенні суду зазначається, зокрема, спосіб реалізації предмета іпотеки шляхом проведення прилюдних торгів або застосування процедури продажу, встановленої ст. 38 цього Закону.

Можливість виникнення права власності за рішенням суду ЦК України передбачає лише у ст.ст. 335 та 376 ЦК України. У всіх інших випадках право власності набувається з інших не заборонених законом підстав, зокрема із правочинів (ч. 1 ст. 328 ЦК України).

Стаття 392 ЦК України, у якій йдеться про визнання права власності, не породжує, а підтверджує наявне в позивача право власності, набуте раніше на законних підставах, у тому випадку, якщо відповідач не визнає, заперечує або оспорує наявне в позивача право власності, а також у разі втрати позивачем документа, який посвідчує його право власності.

Отже, аналізуючи положення ст.ст. 33, 36, 37, 39 Закону України «Про іпотеку», ст.ст. 328, 335, 376, 392 ЦК України слід дійти висновку про те, що законодавцем визначено три способи захисту на задоволення вимог кредитора, які забезпечені іпотекою шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки: судовий – на підставі рішення суду та два позасудових способи захисту: на підставі виконавчого напису нотаріуса і згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя. У свою чергу позасудовий спосіб захисту за договором про задоволення вимог іпотекодержателя або за відповідним застереженням в іпотечному договорі реалізується шляхом передачі іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки або надання права іпотекодержателю від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу.

При цьому договір про задоволення вимог іпотекодержателя, який передбачає передачу іпотекодержателю права власності, є правовою підставою для реєстрації права власності іпотекодержателя на нерухоме майно, що є предметом іпотеки (ч. 1 ст. 37 Закону України «Про іпотеку» у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2017 р. у справі № 6-679цс17*).

1.3.13. Згідно з ч. 1 ст. 509, ст. 526 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору

та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

За загальним правилом зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Припинення зобов'язання на вимогу однієї із сторін допускається лише у випадках, встановлених договором або законом (чч. 1, 2 ст. 598 ЦК України).

Спливу позовної давності як підстави для припинення зобов'язання норми глави 50 «Припинення зобов'язання» ЦК України не передбачають.

При цьому відповідно до ст. 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. За правилами ст. 266 ЦК України зі спливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність спливла і до додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно тощо). Наслідки спливу позовної давності визначаються ст. 267 ЦК України.

Згідно з приписами ст. 267 ЦК України особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності. Заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові. Якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту.

Таким чином, позовна давність пов'язується із судовим захистом суб'єктивного права особи в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Якщо упродовж установлених законом строків особа не подає до суду відповідного позову, то за загальним правилом ця особа втрачає право на позов у розумінні можливості в судовому порядку здійснити належне їй цивільне майнове право. Тобто сплив позовної давності позбавляє цивільне суб'єктивне право здатності до примусового виконання проти волі зобов'язаної особи.

У зобов'язальних відносинах (ст. 509 ЦК України) суб'єктивним правом кредитора є право одержати від боржника виконання його обов'язку з передачі майна, виконання роботи, надання послуги тощо. Зі спливом позовної давності в цих відносинах кредитор втрачає можливість у судовому порядку примусити боржника до виконання обов'язку. Так само боржник зі спливом строку позовної давності одержує вигоду – захист від можливості застосування кредитором судового примусу до виконання обов'язку.

Однак за змістом ст. 267 ЦК України сплив позовної давності сам по собі не припиняє суб'єктивного права кредитора, яке полягає в можливості одержання від боржника виконання зобов'язання як у судовому порядку, так і без використання судового примусу. Зокрема, суд не має права застосовувати позовну давність інакше, як за заявою сторін, і без такої заяви може

задовольнити позов за спливом строку позовної давності (ч. 3 ст. 267 ЦК України). У разі пропущення позовної давності та наявності заяви сторони про її застосування суд може визнати причини пропущення поважними та прийняти рішення про задоволення позову (ч. 5 ст. 267 ЦК України). Крім того, навіть після спливу позовної давності боржник може добровільно виконати зобов'язання і таке виконання закон визнає правомірним, здійсненим за наявності достатньої правової підстави (ч. 1 ст. 267 ЦК України), устанавлюючи для особи, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, заборону вимагати повернення виконаного.

Отже, ЦК України сплив позовної давності окремою підставою для припинення зобов'язання не визнає. Виконання боржником зобов'язання після спливу позовної давності допускається та визнається таким, що має достатню правову підставу. Пропущення позовної давності також не породжує права боржника вимагати припинення зобов'язання в односторонньому порядку (ч. 2 ст. 598 ЦК України), якщо таке його право не встановлено договором або законом окремо.

Таким чином, за загальним правилом ЦК України зі спливом позовної давності, навіть за наявності рішення суду про відмову в позові з підстави пропущення позовної давності, зобов'язання не припиняється.

Відповідно до приписів ст. 575 ЦК України та ст. 1 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» іпотека – це окремий вид застави, вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду (ч. 1 ст. 3 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку»). Вона має похідний характер від основного зобов'язання і, за загальним правилом, є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору (частина п'ята статті 3 Закону України «Про іпотеку»).

Підстави припинення іпотеки окремо визначені в ст. 17 зазначеного Закону. Конструкція цієї статті дає підстави для висновку, що припинення іпотеки можливе виключно з тих підстав, які передбачені цим Законом.

Так, згідно з указаною нормою іпотека припиняється у разі припинення основного зобов'язання (абзац другий ч. 1 ст. 17 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку»). Натомість Законом України «Про іпотеку» не передбачено такої підстави для припинення іпотеки, як сплив позовної давності до основної чи додаткової вимог кредитора за основним зобов'язанням.

Проаналізувавши положення ст. 17 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» у взаємозв'язку зі ст.ст. 256, 266, 267, 509, 598 ЦК України, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла такого висновку.

Якщо інше не передбачене договором, сплив позовної давності до основної та додаткової вимог кредитора про стягнення боргу за кредитним

договором і про звернення стягнення на предмет іпотеки (зокрема, й за наявності рішення суду про відмову в цьому позові з підстави пропущення позовної давності) сам по собі не припиняє основного зобов'язання за кредитним договором і, відповідно, не може вважатися підставою для припинення іпотеки за абзацом другим ч. 1 ст. 17 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-786цс17*).

1.3.14. Аналізуючи положення ст.ст. 33, 36, 37, 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», ст.ст. 328, 335, 376, 392 ЦК України можна зробити висновок про те, що законодавець визначив три способи захисту для задоволення забезпечених іпотекою вимог кредитора шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки: судовий – на підставі рішення суду та два позасудових – на підставі виконавчого напису нотаріуса і згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя. У свою чергу позасудовий спосіб захисту за договором про задоволення вимог іпотекодержателя або за відповідним застереженням в іпотечному договорі реалізується шляхом передачі іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки або надання права іпотекодержателю від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу.

При цьому договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі, що передбачає передачу іпотекодержателю права власності, є правовою підставою для реєстрації права власності іпотекодержателя на нерухоме майно (ч. 1 ст. 37 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку»).

Хоч у справі, яка переглядалася, суд, ухвалюючи рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом передачі іпотекодержателю права власності на обтяжене іпотекою майно в рахунок виконання забезпечених іпотекою зобов'язань, неправильно застосував норми ст.ст. 33, 36, 37, 39 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», однак, установивши факт невиконання позичальником грошових зобов'язань за кредитним договором, правильно вирішив спір по суті, захистивши порушені права кредитора щодо виконання позичальником забезпечених іпотекою грошових зобов'язань (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 травня 2017 р. у справі № 6-1388цс16*).

1.3.15. Відповідно до ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

За змістом ст. 11 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» іпотекодавець (майновий поручитель) несе відповідальність перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного зобов'язання в межах вартості предмета іпотеки.

Перехід права власності на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи регулюється ст. 23 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», якою передбачено, що в разі переходу права власності на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи

правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна, навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою. Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця, має всі його права і несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі і на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки.

Підстави припинення іпотеки передбачено ст. 17 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», до яких, зокрема, належать: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізація предмета іпотеки; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрата переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її.

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 23 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції, яка була чинною на час спірних правовідносин), з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної комісії скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обтяження щодо розпорядження майном такого боржника.

Співвідношення зазначених положень законодавства дає змогу дійти висновку про те, що Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» є спеціальним законом щодо урегулювання правовідносин з приводу іпотечного майна, а положення ст. 17 цього Закону України містить виключний перелік підстав припинення іпотеки, аналогічний із закріпленим у ст. 593 ЦК України.

За змістом зазначених норм іпотека не припиняється при переході прав на іпотечне майно, якщо не наступили обставини, визначені законом, зокрема ст. 17 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» або ст. 23 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». При цьому факт реалізації іпотечного майна (ст. 17 Закону «Про іпотеку») припиняє іпотеку лише за умови дотримання положень ст.ст. 23 та 11 цього Закону (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 травня 2017 р. у справі № 6-1803цс16*).

1.3.16. Відповідно до ст. 22 ЗК України землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

За положеннями ст. 31 ЗК України землі фермерського господарства можуть складатися із:

а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;

б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;

в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Згідно із ч. 4 ст. 133 ЗК України заставодержателем земельних ділянок сільськогосподарського призначення та прав на них (оренди, емфітевзису) може бути лише банк.

Вирішуючи спір, суди залишили поза увагою, що спірна земельна ділянка, яка передана в іпотеку на забезпечення зобов'язань за договором позики, укладеним між фізичними особами, відноситься до категорії земель сільськогосподарського призначення та була надана позивачці для ведення фермерського господарства, та не з'ясували, чи фізична особа могла бути іпотекодержателем цієї земельної ділянки з урахуванням положень ч. 4 ст. 133 ЗК України (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 6-2973цс16*).

Підрозділ 1.4. Спори щодо визнання правочину недійсним

1.4.1. Зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, а недодержання стороною (сторонами) правочину в момент його вчинення цих вимог є підставою для визнання недійсності відповідного правочину (ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 215 ЦК України).

Згідно із чч. 2, 3 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). Загальним правовим наслідком недійсності правочину (ст. 216 ЦК України) є реституція, яка застосовується як належний спосіб захисту цивільного права та інтересу за наявності відносин, які виникли у зв'язку із вчиненням особами нікчемного правочину та внаслідок визнання його недійсним.

Той факт, що встановлені ухвалою суду про забезпечення позову обмеження не були зареєстровані у відповідному державному реєстрі, ведення якого передбачено Законом України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», не може слугувати підставою для висновку про відсутність таких обмежень і про те, що відповідач має право вільно розпоряджатися нерухомим майном, якщо про встановлену судом заборону відчужувати майно відповідачу було відомо (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2552цс16*).

1.4.2. Положення ч. 1 ст. 216 ЦК України не можуть застосовуватись як

підстави позову про повернення переданого на виконання недійсного правочину майна, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

Положення ст. 388 ЦК України можуть застосовуватись як підстави позову про повернення майна від добросовісного набувача, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно, не з їхньої волі іншим шляхом, і було відчужене третій особі за умови, що між власником та володільцем майна не існує жодних юридичних відносин.

Таким чином, одночасне пред'явлення віндикаційного позову про витребування майна із чужого незаконного володіння (позову власника, позбавленого володіння майном, про витребування майна від його володільця) та негативного позову про визнання правочину недійсним із застосування реституції (позову про захист права від порушень, не пов'язаних з позбавлення володіння), тобто одночасне застосування статей 216 і 338 ЦК України, є помилковим, оскільки віндикаційний і негативний позови вважаються взаємовиключними.

Крім того, права особи, яка вважає себе власником майна, підлягають захисту шляхом задоволення позову до володільця з використанням правового механізму, установленого ст. 1212 ЦК України, у разі наявності правових відносин речово-правового характеру безпосередньо між власником та володільцем майна.

Такий спосіб захисту можливий шляхом застосування кондикційного позову, якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 1212 ЦК України, які дають право витребувати в набувача це майно (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2723цс16*).

1.4.3. Правом оспорювати правочин і вимагати проведення реституції ЦК України наділяє не лише сторону (сторони) правочину, але й інших, третіх осіб, що не є сторонами правочину, визначаючи їх статус як «заінтересовані особи» (ст.ст. 215, 216 ЦК України).

Статтею 124 Конституції України визначено принцип обов'язковості судових рішень, який з огляду на положення ст.ст. 14, 153 ЦПК України поширюється також на ухвалу суду про накладення арешту на майно підсудного в межах розгляду цивільного позову у кримінальній справі. Накладення арешту на майно застосовується, як спосіб забезпечення цивільного позову (ст. 152 ЦПК).

Забезпечення позову по суті – це обмеження суб'єктивних прав, свобод та інтересів відповідача або пов'язаних з ним інших осіб з метою забезпечення реалізації в майбутньому актів правосуддя і задоволених вимог позивача (заявника). Зазначені обмеження встановлюються ухвалою суду, вони діють до заміни судом виду забезпечення позову або скасування заходів забезпечення позову. Тому той факт, що встановлені ухвалою суду обмеження не були зареєстровані у відповідному державному реєстрі, ведення якого передбачено Законом України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію

речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», не може слугувати підставою для висновку про відсутність таких обмежень і про те, що відповідач має право вільно розпоряджатися нерухомим майном, якщо про встановлену судом заборону відчужувати майно відповідачу було відомо (встановлено, що відповідачка буда присутня в судовому засіданні під час прийняття судом ухвали про накладення арешту на її майно, а отже добре обізнана в цьому).

З огляду на зазначене та встановлені судами в справі, яка переглядалася, обставини і факти, помилковим був висновок судів про те, що як спірні земельні ділянки, так і сам житловий будинок, який на них знаходиться, станом на час укладення оспорюваних договорів під заборonoю на відчуження фактично не перебували, а права позивачки укладенням цього договору не порушені.

Звертаючись до суду з позовом на обґрунтування своїх вимог позивачка посилалася як на фіктивність правочинів, так і на порушення вимог закону при їх укладенні (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 лютого 2017 р. у справі № 6-2360цс16*).

1.4.4. За загально визнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. До події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце. Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ним чинності. Заборона зворотної дії є однією з важливих складових принципу правової визначеності.

Принцип неприпустимості зворотної дії в часі нормативних актів знайшов своє закріплення в міжнародно-правових актах, зокрема і в Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (ст. 7).

Водночас Конституція України передбачає зворотню дію законів та інших нормативно-правових актів у часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи.

Отже, норми Закону № 5405-VI від 2 жовтня 2012 р., якими ЦК України доповнено ст. 1057¹, набрали чинності 4 листопада 2012 року, тобто після укладення спірного іпотечного договору, який було укладено 24 квітня 2008 р. та додаткового договору до нього від 1 вересня 2009 р., що виключає можливість застосування зазначеної норми до спірних правовідносин (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-2705цс16*).

1.4.5. За змістом ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені чч. 1 – 3, 5, 6 ст. 203 цього Кодексу, і, зокрема, коли зміст правочину суперечить ЦК України, іншим актам цивільного законодавства.

Отже, підставою недійсності правочину є недодержання стороною (сторонами) вимог щодо відповідності змісту правочину ЦК України та іншим актам цивільного законодавства саме на момент вчинення правочину.

За змістом ст. 60 СК майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить

дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності, якщо не доведено протилежне.

За ст. 65 СК України для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово.

За нормами ч. 4 ст. 203 ЦК України правочин має вчинятись у формі, встановленій законом.

Отже, згода одного з подружжя на відчуження цінного спільного сумісного майна має бути надана в письмовій формі.

Разом з тим, відсутність такої згоди сама по собі не може бути підставою для визнання договору, укладеного одним із подружжя без згоди другого з подружжя, недійсним.

Так, п. 6 ст. 3 ЦК України до засад цивільного законодавства віднесено, серед іншого, добросовісність.

Відповідно до ч. 2 ст. 369 ЦК України та ч. 2 ст. 65 СК України при укладенні одним із подружжя договору щодо розпорядження спільним майном вважається, що він діє за згодою другого з подружжя.

З аналізу зазначених норм закону у їх взаємозв'язку слід дійти висновку, що укладення одним із подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо судом буде встановлено, що той з подружжя, який уклав договір щодо спільного майна, та третя особа - контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і що той з подружжя, який укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя.

Пунктом 1 ст. 6 Конвенції передбачено, що кожен має право на розгляд його справи судом.

Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції (п. 1 ст. 32 Конвенції), наголошує, що позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення. Застосування строків позовної давності має кілька важливих цілей, а саме: забезпечувати юридичну визначеність і остаточність, захищати потенційних відповідачів від прострочених позовів, та запобігати несправедливості, яка може статися в разі, якщо суди будуть змушені вирішувати справи про події, що мали місце у далекому минулому, спираючись на докази, які вже, можливо, втратили достовірність і повноту із плином часу (п. 51 рішення від 22 жовтня 1996 р. за заявами № 22083/93, 22095/93 у справі «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства»; п. 570 рішення від 20 вересня 2011 р. за заявою у справі «ВАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії»).

Порівняльний аналіз термінів «довідався» та «міг довідатися», що містяться в ст. 261 ЦК України, дає підстави для висновку про презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав, а тому

доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо.

Позивач повинен також довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що також впливає із загального правила, встановленого ст. 60 ЦПК України, про обов'язковість доведення стороною спору тих обставин, на котрі вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Відповідач, навпаки, мусить довести, що інформацію про порушення можна було отримати раніше (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-17цс17*).

1.4.6. З огляду на приписи ст.ст. 92, 203, 215 ЦК України, договір, укладений від імені юридичної особи її виконавчим органом (директором) з третьою особою, може бути визнаний недійсним із підстав порушення цим органом установленого обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи, якщо відповідні обмеження існували на момент укладення оспорюваного договору.

У разі визнання судом недійсним рішення загальних зборів учасників товариства, яким визначені повноваження виконавчого органу, це рішення є недійсним з моменту його прийняття. Для вирішення в подальшому спору про визнання недійсним договору, укладеного виконавчим органом товариства в той період, коли рішення загальних зборів учасників товариства було дійсне, зазначена обставина має правове значення. Вона підтверджує, що станом на час укладення оспорюваного договору повноваження щодо представництва юридичної особи у виконавчого органу були відсутні чи обмежені.

Разом із тим, ч. 3 ст. 92 ЦК України встановлює виняток із загального правила щодо визначення правових наслідків вчинення правочину представником із перевищенням повноважень. Для третьої особи, яка уклала договір із юридичною особою, обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи, в тому числі й повноважень виконавчого органу товариства, загалом не мають юридичної сили, хоча б відповідні обмеження й існували на момент укладення договору.

З огляду на наведене, визнання судом недійсним рішення загальних зборів учасників товариства саме по собі не може слугувати єдиною підставою для висновку про недійсність договору. Такий договір може бути визнаний недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-147цс17*).

1.4.7. На захист прав третіх осіб, які вступають у правовідносини з юридичними особами, в тому числі укладають з юридичними особами договори різних видів, ч. 3 ст. 92 ЦК України передбачено, що орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. У відносинах із третіми особами

обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

Таким чином, ч. 3 ст. 92 ЦК України встановлює виняток із загального правила щодо визначення правових наслідків вчинення правочину представником з перевищенням повноважень (ст.ст. 203, 241 ЦК України). Для третьої особи, яка уклала з юридичною особою договір, обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи загалом не мають юридичної сили, хоча б відповідні обмеження й існували на момент укладення договору.

Таке обмеження повноважень набуває юридичної сили для третьої особи в тому випадку, якщо саме вона, ця третя особа, вступаючи у відносини з юридичною особою та укладаючи договір, діяла недобросовісно або нерозумно, зокрема, достеменно знала про відсутність в органі юридичної особи чи її представника необхідного обсягу повноважень або повинна була, проявивши принаймні розумну обачність, знати про це. Тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці третьої особи несе юридична особа.

З огляду на приписи ст.ст. 92, 237–239, 241 ЦК України для визнання недійсним договору, укладеного юридичною особою з третьою особою, з підстави порушення встановленого обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи, не має самостійного юридичного значення сам по собі факт перевищення повноважень органом чи особою, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, як і сам по собі факт скасування довіреності представнику, який у період її чинності здійснював свої права та виконував обов'язки за цією довіреністю.

Такий договір може бути визнаний недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно. Тобто третя особа знала або за всіма обставинами, проявивши розумну обачність, не могла не знати про обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи чи про припинення дії довіреності, виданої представнику юридичної особи, який укладає договір від її імені.

За ч. 2 ст. 3 ЦПК України у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси.

Одним з таких органів є прокуратура, на яку п. 2 ст. 121 Конституції України покладено представництво інтересів держави у випадках, визначених законом.

Відповідно до чч. 1, 5 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Виходячи зі змісту ст.ст. 256, 261 ЦК України позовна давність є строком пред'явлення позову як безпосередньо особою, право якої порушене, так і тими суб'єктами, які уповноважені законом звертатися до суду з позовом в інтересах іншої особи – носія порушеного права (інтересу).

При цьому як у випадку пред'явлення позову самою особою, право якої порушене, так і в разі пред'явлення позову в інтересах цієї особи іншою уповноваженою на це особою, відлік позовної давності обчислюється з того самого моменту: коли особа довідалася або могла довідатися про порушення її права або про особу, яка його порушила.

Таким чином, положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється й на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів.

З огляду на положення ст. 261 ЦК України, ст. 45 ЦПК України суди повинні були з'ясувати, з якого моменту у прокурора виникло право на звернення до суду з позовом в інтересах держави. Це право пов'язане з моментом, коли саме повноважному органу, право якого порушене, стало відомо про таке порушення.

Ураховуючи те, що прокурор пред'явив позов в інтересах держави в особі Міністерства оборони України, суди не з'ясували, коли саме зазначений орган довідався або міг довідатися про порушення його права (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-72цс17*).

1.4.8. Статтею 124 Конституції України визначено принцип обов'язковості судових рішень, який з огляду на положення ст.ст. 14, 153 ЦПК України поширюється також на ухвалу суду про забезпечення позову.

При цьому відповідно до ч. 3 ст. 151 ЦПК України забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття заходів забезпечення може утруднити чи унеможливити виконання рішення суду.

Отже, метою забезпечення позову є вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій з боку відповідача, щоб забезпечити позивачу реальне та ефективне виконання судового рішення, якщо воно буде прийняте на користь позивача, в тому числі з метою запобігання потенційним труднощам у подальшому виконанні такого рішення.

Ураховуючи особливості мети забезпечення позову, суд розглядає заяву про забезпечення позову у день її надходження, копія ухвали про забезпечення позову надсилається заявнику та заінтересованим особам негайно після її постановлення. Така ухвала суду виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень. Крім того, навіть оскарження ухвали про забезпечення позову не зупиняє її виконання та не перешкоджає подальшому розгляду справи (ст. 153 ЦПК України).

Забезпечення позову по суті – це обмеження суб'єктивних прав, свобод та інтересів відповідача або пов'язаних з ним інших осіб з метою забезпечення реалізації в майбутньому актів правосуддя і задоволених вимог позивача (заявника).

Зазначені обмеження встановлюються ухвалою суду і вони діють до заміни судом виду забезпечення позову або скасування заходів забезпечення позову (ст. 154 ЦПК України).

Тому той факт, що встановлені ухвалою суду обмеження не були зареєстровані у відповідному державному реєстрі, ведення якого передбачене Законом України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», не може слугувати підставою для висновку про відсутність таких обмежень і про існування у відповідача права вільно розпоряджатися нерухомим майном, якщо про встановлену судом заборону відчужувати майно йому було відомо (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 травня 2017 р. у справі № 6-640цс17*).

1.4.9. Згідно із ч. 3 ст. 65 СК України для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово.

За змістом ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, установлених чч. 1 – 3, 5, 6 ст. 203 цього Кодексу, і, зокрема, коли зміст правочину суперечить ЦК України, іншим актам цивільного законодавства.

Законодавством не встановлено недійсності правочину при відчуженні спільного сумісного майна подружжя без письмової згоди одного з подружжя, а тому при розгляді спорів про розподіл цінного спірного майна та визнання недійсними правочинів з відчуження такого майна без письмової згоди одного з подружжя, за наявності згоди другого з подружжя, суди мають виходити з права одного з подружжя на відповідну компенсацію вартості відчуженого не в інтересах сім'ї майна.

Пунктом 6 ст. 3 ЦК України до засад цивільного законодавства віднесено, серед іншого, добросовісність.

Відповідно до ч. 2 ст. 369 ЦК України та ч. 2 ст. 65 СК України при укладенні одним з подружжя договору щодо розпорядження спільним майном вважається, що він діє за згодою другого з подружжя.

З аналізу зазначених норм закону у їх взаємозв'язку можна зробити висновок, що укладення одним з подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо суд установить, що той з подружжя, хто уклав договір щодо спільного майна, та третя особа – контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і що той з подружжя, хто укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-3058цс16*).

Підрозділ 1.5. Спори, що виникають із договорів позики, кредитних договорів

1.5.1. Договір позики є двостороннім правочином, а також одностороннім договором, адже після його укладення всі обов'язки за договором позики, у тому числі повернення предмета позики або відповідної кількості речей того ж роду й такої ж якості, несе позичальник, а позикодавець набуває за цим договором тільки права.

За своєю суттю розписка про отримання в борг грошових коштів є документом, який видає боржник кредитору за договором позики, підтверджуючи як його укладення, так і умови договору, а також засвідчуючи отримання від кредитора певної грошової суми або речей.

Отже, досліджуючи боргові розписки чи договори позики, суди повинні виявляти справжню правову природу укладеного договору, а також надавати оцінку всім наявним доказам і залежно від установлених результатів – робити відповідні правові висновки (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2789цс16; від 1 березня 2017 р. у справі № 6-284цс17*).

1.5.2. Згідно зі ст. 524 ЦК України зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України – гривні.

Відповідно до ч. 1 ст. 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях.

Отже, гривня як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України.

Разом з тим ч. 2 ст. 524 та ч. 2 ст. 533 ЦК України допускають, що сторони можуть визначити в грошовому зобов'язанні грошовий еквівалент в іноземній валюті.

У такому разі сума, що підлягає сплаті за зобов'язанням, визначається в гривнях за офіційним курсом Національного банку України встановленим для відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-284цс17*).

1.5.3. Згідно зі ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Розгляд справ між юридичними особами віднесено до компетенції господарського суду.

За змістом ст. 554 ЦК України поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

Отже, якщо за умовами окремих договорів поруки поручителі узяли на себе зобов'язання самостійно відповідати перед кредитором за виконання

грошових зобов'язань боржником за кредитним договором, то кредитна заборгованість підлягає стягненню з кожного поручителя окремо, а не з усіх поручителів у солідарному порядку (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-923цс16*).

1.5.4. Відповідно до ст. 2 Закону України від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» у редакції, чинній на момент розгляду справи в суді, на час проведення антитерористичної операції забороняється нарахування пені та/або штрафів на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики з 14 квітня 2014 р. громадянам України, які зареєстровані та постійно проживають або переселилися у період з 14 квітня 2014 р. з населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, а також юридичним особам та фізичним особам – підприємцям, що провадять (провадили) свою господарську діяльність на території населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція.

Банки та інші фінансові установи, а також кредитори зобов'язані скасувати зазначеним у цій статті особам пеню та/або штрафи, нараховані на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами і договорами позики у період проведення антитерористичної операції.

Отже, при обчисленні розміру стягуваної заборгованості за кредитними договорами з громадян України, які зареєстровані та постійно проживають або переселилися у період з 14 квітня 2014 р. з населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, суди повинні враховувати вимоги ст. 2 Закону України від 2 вересня 2014 року № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-2879цс16*).

1.5.5. Згідно із ч. 1 ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

За ч. 1 ст. 1049 ЦК України позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти у такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, такого самого роду та такої самої якості, що були передані йому позикодавцем) у строк та в порядку, що встановлені договором.

Виконання зобов'язання може забезпечуватися заставою (ч. 1 ст. 546 ЦК України).

Іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи (ст. 575 ЦК України).

Відповідно до ст. 1 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Згідно із ч. 1 ст. 7 цього Закону за рахунок предмета іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити свою вимогу за основним зобов'язанням у повному обсязі або в частині, встановленій іпотечним договором, що визначена на час виконання цієї вимоги, включаючи сплату процентів, неустойки, основної суми боргу та будь-якого збільшення цієї суми, яке було прямо передбачене умовами договору, що обумовлює основне зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» в разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, встановлених ст. 12 цього Закону.

Право вибору конкретного способу звернення стягнення на предмет іпотеки покладається на іпотекодержателя. Відповідно до ч. 1 ст. 11 ЦПК України суди повинні розглядати питання про можливість застосування звернення стягнення на предмет іпотеки у спосіб, заявлений у позовній вимозі. При цьому здійснення особою права на захист не може ставитися в залежність від застосування нею інших способів правового захисту.

Відповідно до ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Належним виконанням зобов'язання є виконання, прийняте кредитором, у результаті якого припиняються права та обов'язки сторін зобов'язання.

Звернення стягнення на предмет іпотеки повинне задовольнити вимоги кредитора за основним зобов'язанням, і тільки ця обставина може бути підставою для припинення зобов'язання, що вважається виконаним згідно зі ст. 599 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-224цс14*).

1.5.6. Згідно із ч. 4 ст. 267 ЦК України сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти (ч. 1 ст. 1054 ЦК України).

Строк виконання боржником кожного щомісячного зобов'язання згідно із ч. 3 ст. 254 ЦК України спливає у відповідне число останнього місяця строку.

Якщо умовами кредитного договору передбачено окремі самостійні зобов'язання боржника про повернення боргу щомісяця частинами та

встановлено самостійну відповідальність боржника за невиконання цього обов'язку, то в разі неналежного виконання позичальником цих зобов'язань позовна давність за вимогами кредитора до нього про повернення заборгованих коштів повинна обчислюватися з моменту настання строку погашення кожного чергового платежу.

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що боржник узяв на себе зобов'язання повернути суму кредитів з відповідними процентами, сплачуючи її частинами (щомісячними платежами).

Таким чином, умовами кредитних договорів установлені окремі самостійні зобов'язання, які деталізують обов'язок боржника повернути весь борг частинами. Отже, право кредитора вважається порушеним з моменту недотримання боржником строку погашення кожного чергового траншу, а відтак і початок перебігу позовної давності за кожний черговий платіж починається з моменту порушення строку його погашення.

Суди також установили, що боржник припинив оплату чергових платежів з 12 серпня 2009 р., а позивач звернувся до суду з вимогами про стягнення заборгованості за кредитними договорами 20 листопада 2014 р.

Таким чином, висновок суду першої інстанції про те, що позивач пропустив позовну давність, у межах якої він міг звернутись до суду з вимогою про стягнення з боржника заборгованості за кредитними договорами, ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права.

За положеннями ст. 264 ЦК України перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку. Позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. Після переривання перебіг позовної давності починається заново.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове рішення про часткове задоволення позовних вимог, апеляційний суд, з висновком якого погодився суд касаційної інстанції, вважав, що позовна давність до пред'явлених вимог перервалася у зв'язку з направленням боржником 10 грудня 2013 р. та 30 травня 2014 р. до позивача заяв про надання дозволу на продаж заставного майна для погашення кредиту.

Такий висновок апеляційного суду є помилковим, оскільки переривання позовної давності можливе виключно в межах позовної давності, проте з указаними заявами боржник звернувся 10 грудня 2013 р. та 30 травня 2014 р., тобто після спливу позовної давності до пред'явлених позивачем вимог (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 березня 2017 р. у справі № 6-1996цс16*).

1.5.7. Згідно зі ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові в розмірах та на умовах, установлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Кредитний договір укладається у письмовій формі (ч. 1 ст. 1055 ЦК України).

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що між сторонами укладено кредитний договір шляхом підписання заяви позичальника, у якій указано, що вона разом з Умовами надання споживчого кредиту фізичним особам і тарифами складає між сторонами кредитно-заставний договір.

Натомість зазначені Умови не містять підпису відповідача. При цьому суд не встановив наявності належних і допустимих доказів, які б підтверджували, що саме ці Умови є складовою частиною укладеного між сторонами кредитного договору і що саме ці Умови мав на увазі відповідач, підписуючи заяву позичальника, та відповідно, чи брав на себе зобов'язання відповідач зі сплати винагороди та неустойки в разі порушення зобов'язання з повернення кредиту, чи в межах позовної давності позивач звернувся до суду з позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-2320цс16*).

1.5.8. У силу ст. 629 ЦК України договір є обов'язковим для виконання сторонами.

За змістом ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Тобто позовна давність застосовується лише за наявності порушеного права особи.

Відповідно до ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірах та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти (ч. 1 ст. 1048 цього Кодексу).

Наслідки прострочення позичальником повернення позики визначено ч. 2 ст. 1050 ЦК України. Якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами (з розстроченням), то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 цього Кодексу.

Перебіг позовної давності за вимогами кредитора, які впливають з порушення боржником умов договору (графіка погашення кредиту) про погашення боргу частинами (щомісячними платежами) починається стосовно кожної окремої частини від дня, коли відбулося це порушення.

Позовна давність у таких випадках обчислюється окремо за кожним простроченим платежем (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-522цс17*).

1.5.9. Згідно із ч. 1 ст. 1054 ЦК України за кредитним договором банк (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Відповідно до ст.ст. 526, 530, 610, ч. 1 ст. 612 ЦК України зобов'язання повинні виконуватись належним чином, у встановлений термін, відповідно до

умов договору та вимог чинного законодавства. Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Статтею 599 ЦК України встановлено, що зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

За положеннями ст. 1050 ЦК України, якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до ст. 625 цього Кодексу.

Банк у стані тимчасової адміністрації та ліквідації у своїй діяльності керується Законом України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та Положенням «Про виведення неплатоспроможного банку з ринку», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України за № 1581/21893 від 14.09.2012 р. (далі – Положення).

Згідно із п.п. 2.17 п. 2 розділу V Положення (в редакції, чинній станом на момент виведення банку з ринку) уповноважена особа Фонду на ліквідацію банку з дня її призначення вживає таких заходів: здійснює відкриття накопичувального рахунку.

Відповідно до п.п. 3.2 п. 3 розділу V Положення з метою забезпечення процедури ліквідації уповноважена особа Фонду на ліквідацію банку ініціює відкриття накопичувального рахунку неплатоспроможного банку у національній валюті та іноземній валюті (за необхідності) в територіальному управлінні НБУ або в Операційному управлінні НБУ.

За змістом п.п. 3.3 п. 3 розділу V Положення після відкриття накопичувального рахунку за розпорядженням уповноваженої особи Фонду на ліквідацію банку залишок коштів із кореспондентського рахунку банку перераховується на накопичувальний рахунок і вживаються заходи щодо закриття кореспондентського рахунку такого банку та виключення його з учасників системи електронних платежів (СЕП) у порядку, визначеному нормативно-правовим актом НБУ, що визначає порядок міжбанківського переказу грошей в Україні в національній валюті, а також повертаються кредиторам розрахункові документи, що не сплачені в строк з вини банку, що враховувалися на відповідному позабалансовому рахунку (якщо такий облік вівся в територіальному управлінні НБУ за договором з таким банком).

Змістом п.п. 3.4 п. 3 розділу V Положення передбачено, що на накопичувальний рахунок банку зараховуються кошти такого банку і надходження на його користь. З цього рахунку проводяться розрахунки з кредиторами й оплата витрат на здійснення процедури ліквідації.

Частинами 1, 2 ст. 45 Закону України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» передбачено обов'язок Фонду не пізніше робочого дня, наступного за днем отримання рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку, розмістити інформацію про це на своїй офіційній сторінці в мережі Інтернет, а також здійснити опублікування відомостей про ліквідацію банку та призначення уповноваженої особи Фонду в газетах «Урядовий кур'єр» та «Голос України» не пізніше ніж через сім днів з дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Разом з тим за змістом ч. 4 ст. 613 ЦК України боржник за грошовим зобов'язанням не сплачує проценти за час прострочення кредитора, тобто у випадку, якщо кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не вчинив дій, що встановлені договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, до вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку (ч. 1 цієї статті).

Якщо боржник доведе, що не виконав грошового зобов'язання через прострочення кредитора, він звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 625 ЦК України, оскільки порушення грошового зобов'язання у вигляді його прострочення боржником не настало і в такому разі вважається, що виконання зобов'язання відстрочено на час прострочення кредитора (ч. 2 ст. 613 цього Кодексу) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 квітня 2017 р. у справі № 6-546цс17*).

1.5.10. Відповідно до положень ст.ст. 256, 257 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки.

За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання.

Дійшовши висновку про переривання перебігу позовної давності на підставі ч. 2 ст. 264 ЦК України, зокрема у зв'язку з пред'явленням банком позову до боржника, суд залишив поза увагою вимоги частини третьої цієї статті: після переривання перебіг позовної давності починається заново.

Для обчислення позовної давності застосовують загальні положення про обчислення строків, що містяться в ст.ст. 252-255 ЦК України. Відповідно до ст. 253 ЦК України перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Тобто новий строк позовної давності (після його переривання) починає свій перебіг наступного дня після пред'явлення позову.

Зазначивши, що пред'явленням банком позову до відповідача перебіг позовної давності перервався, суд разом з тим з урахуванням вищезазначених вимог закону не встановив, коли почався заново перебіг позовної давності та чи не сплинув він на момент звернення позивача до суду, передчасно відхиливши заяву відповідача про застосування позовної давності.

Відповідно до ч. 4 ст. 267 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 червня 2017 р. у справі № 6-298цс17*).

1.5.11. Зобов'язання виникають з підстав, передбачених ст. 11 ЦК України, зокрема договорів.

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові

у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти (ч. 1 ст. 1054 ЦК України).

За ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог - відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ч. 1 ст. 553 ЦК України).

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки (чч. 1, 2 ст. 554 ЦК України).

За змістом ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Отже, порука – це строкове зобов'язання, і незалежно від того, встановлено договором чи законом строк її дії, його вплив припиняє суб'єктивне право кредитора.

Відповідно до ч. 1 ст. 251 ЦК України строком є певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Разом з тим з настанням певної події, яка має юридичне значення, законодавець пов'язує термін, який визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати (ст.ст. 251, 252 ЦК України).

Таким чином, умови договору поруки про його дію до повного припинення зобов'язань боржника не свідчать про те, що цим договором встановлено строк припинення поруки в розумінні ст. 251, ч. 4 ст. 559 ЦК України, тому в цьому випадку підлягають застосуванню норми частини ч. 4 ст. 559 цього Кодексу про припинення поруки, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Під виконанням сторонами зобов'язання слід розуміти здійснення ними дій щодо реалізації прав і обов'язків, що впливають із зобов'язання, передбаченого договором. Отже, основне зобов'язання полягає не в змісті кредитного договору, а в реально існуючих правовідносинах, які складаються з прав та обов'язків.

Строк виконання боржником кожного щомісячного зобов'язання згідно із ч. 3 ст. 254 ЦК України спливає у відповідне число останнього місяця строку.

Якщо умовами кредитного договору передбачено окремі самостійні зобов'язання боржника про повернення боргу щомісяця частинами та

встановлено самостійну відповідальність боржника за невиконання цього обов'язку, то в разі неналежного виконання позичальником цих зобов'язань позовна давність за вимогами кредитора до нього про повернення заборгованих коштів повинна обчислюватися з моменту настання строку погашення кожного чергового платежу.

Оскільки відповідно до ст. 554 ЦК України поручитель відповідає перед кредитором у тому самому обсязі, що й боржник, то зазначені правила (з урахуванням положень ч. 4 ст. 559 цього Кодексу) повинні застосовуватись і до поручителя.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що в разі неналежного виконання боржником зобов'язань за кредитним договором передбачений ч. 4 ст. 559 ЦК України строк пред'явлення кредитором вимог до поручителя про повернення боргових сум, погашення яких згідно з умовами договору визначено періодичними платежами, повинен обчислюватися з моменту настання строку погашення кожного чергового платежу.

Якщо банк пред'явить вимоги до поручителя більше ніж через шість місяців після настання строку для виконання відповідної частини основного зобов'язання, то в силу положень ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється в частині певних щомісячних зобов'язань щодо повернення грошових коштів поза межами цього строку.

Разом з тим правовідносини поруки за договором не можна вважати припиненими в іншій частині, яка стосується відповідальності поручителя за невиконання боржником окремих зобов'язань за кредитним договором про погашення кредиту до збігу шестимісячного строку з моменту виникнення права вимоги про виконання відповідної частини зобов'язань.

Таким чином, аналізуючи ч. 4 ст. 559 ЦК України, можна зробити висновок, що застосоване в цій нормі поняття «строк чинності поруки» повинне розглядатися як строк, протягом якого кредитор може реалізувати свої права за порукою, як видом забезпечення зобов'язання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 6-1009цс17*).

Підрозділ 1.6. Спори, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунка

1.6.1. За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ч. 1 ст. 1058 ЦК України).

За положеннями ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що після закінчення строку дії договору банківського вкладу, укладеного 26 січня 2015 р. між банком та фізичною особою, позивач 27 та 28 квітня 2015 р. звертався до установи банку з вимогою про повернення банківського вкладу та сплату нарахованих процентів, які банк вкладнику не повернув.

За п. 4.1 вказаного договору банківського вкладу у випадку невиконання або неналежного виконання умов цього договору сторони несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства України.

Згідно із ч. 3 ст. 549 ЦК України пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Пеня є особливим видом відповідальності за неналежне виконання зобов'язання, яка, крім відшкодування збитків після вчиненого порушення щодо виконання зобов'язання, передбачає додаткову стимулюючу функцію для добросовісного виконання зобов'язання.

За положеннями ст. 1 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» споживач – це фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника; продукція – це будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб; послугою є діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб; виконавець – це суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги.

Відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» у разі коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі трьох відсотків вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли вартість роботи (послуги) не визначено, виконавець сплачує споживачеві неустойку в розмірі трьох відсотків загальної вартості замовлення.

Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення виконання або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі.

Аналіз зазначених норм матеріального права свідчить про те, що вкладник за договором банківського вкладу (депозиту) є споживачем фінансових послуг, а банк – їх виконавцем і несе відповідальність за неналежне надання цих послуг, передбачену ч. 5 ст. 10 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів», а саме сплату пені в розмірі 3 % вартості послуги за кожен день прострочення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-2128цс16*).

1.6.2. Згідно із ч. 2 ст. 625 ЦК України в разі порушення грошового зобов'язання боржник, який прострочив його виконання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

За змістом цієї норми закону нарахування трьох процентів річних входить до складу грошового зобов'язання і вважається особливою мірою відповідальності боржника за його прострочення, та є способом захисту майнового права та інтересу, який полягає в отриманні компенсації (плати) від боржника за користування останнім утримуваними грошовими коштами, належними до сплати кредитором.

При цьому ст. 625 ЦК України унормовує питання відповідальності боржника за порушення грошового зобов'язання і з огляду на правову природу трьох процентів річних, передбачених ч. 2 цієї статті, як особливої міри відповідальності, їх сума повинна бути визначена до стягнення виключно в національній валюті України – гривні (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-2829цс16*).

1.6.3. Згідно з п. 16 ст. 2 Закону України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» тимчасова адміністрація – це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом стосовно неплатоспроможного банку в порядку, встановленому цим Законом.

Відповідно до п. 6 ст. 2 цього Закону ліквідація банку – це процедура припинення банку як юридичної особи відповідно до законодавства. Отже, у спорах, пов'язаних з виконанням банком, у якому введена тимчасова адміністрація та/або запроваджена процедура ліквідації, своїх зобов'язань перед його кредиторами, норми Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» є спеціальними, і цей Закон є пріоритетним відносно інших законодавчих актів України у таких правовідносинах.

Статтею 36 вказаного Закону врегульовано наслідки запровадження тимчасової адміністрації.

Зокрема, згідно з підпунктами 1, 2 ч. 5 ст. 36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» під час тимчасової адміністрації не здійснюється задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку, примусове стягнення коштів та майна банку, звернення стягнення на майно банку, накладення арешту на кошти та майно банку.

Відповідно до ч. 2 ст. 46 цього Закону з дня призначення уповноваженої особи Фонду банківська діяльність завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій у разі, якщо це сприятиме збереженню чи збільшенню ліквідаційної маси.

З огляду на зазначене суд апеляційної інстанції ухвалюючи рішення про відмову в позові, з висновком якого погодився суд касаційної інстанції, правильно виходив з того, що з 3 березня 2015 р. Фонд запровадив тимчасову адміністрацію та розпочав процедуру виведення ПАТ «Дельта Банк» з ринку. На момент ухвалення рішення судом першої інстанції (7 жовтня 2015 р.) у банк

вже було введено тимчасову адміністрацію, що унеможливило стягнення коштів у будь-який інший спосіб, аніж це передбачено Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-350цс17; від 7 червня 2017 р. у справі № 6-1809цс16*).

Підрозділ 1.7. Спори, що виникають з трудових правовідносин

1.7.1. Відповідно до ч. 1 ст. 117 КЗпП України в разі невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Згідно із ч. 1 ст. 116 КЗпП України при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення.

Таким чином, аналіз наведених норм матеріального права дає підстави для висновку, що передбачений ч. 1 ст. 117 КЗпП України обов'язок роботодавця щодо виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні настає за умови невиконання з його вини належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 КЗпП України, при цьому визначальними є такі юридично значимі обставини, як невиконання належних працівникові сум при звільненні та факт проведення з ним остаточного розрахунку.

Отже, невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у зазначені строки є підставою для відповідальності, передбаченої ст. 117 Кодексу, тобто виплати працівникові його середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку. Після ухвалення судового рішення про стягнення заборгованості із заробітної плати роботодавець не звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП України, а саме виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні, тобто за весь період невиконання власником або уповноваженим ним органом належних працівникові при звільненні сум.

Окрім того, відповідно до ч. 5 ст. 235 КЗпП України у разі затримки видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу працівникові виплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу.

Однак не можна погодитись із тим, що за порушення трудових прав працівника при одному звільненні можливе одночасне застосування стягнення середнього заробітку як за ст. 117 КЗпП України так і за ст. 235 КЗпП України, тобто подвійне стягнення середнього заробітку, оскільки це буде не співмірно з правами працюючого працівника, який отримує одну заробітну плату.

У положеннях ст.ст. 117, 235 КЗпП України йдеться про відповідальність роботодавця у вигляді стягнення середнього заробітку за час одного й того ж прогулу працівника задля компенсації йому втрат від неотримання зарплати чи неможливості працевлаштування.

Таким чином, ураховуючи, що більш тривале порушення трудових прав

позивачки викликане невидачею трудової книжки, тому колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України вважає за необхідне застосувати до спірних правовідносин положення ст. 235 КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2912цс16*).

1.7.2. Зобов'язання у зв'язку з безпідставним набуттям майна виникають за наявності трьох умов: набуття або зберігання майна; набуття або зберігання майна за рахунок іншої особи; відсутність правових підстав для такого набуття чи зберігання або припинення таких підстав згодом.

За наявності певних обставин законодавець вважає недоцільним повертати майно одній особі, навіть якщо інша особа набула таке майно за відсутності правових підстав.

Так, відповідно до ст. 1215 ЦК України не підлягає поверненню безпідставно набуті: 1) заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, але за умови відсутності: а) рахункової помилки зі сторони платника; б) недобросовісності з боку набувача; 2) інше майно, якщо це встановлено законом.

Суди зазначених вимог закону не врахували, належним чином не з'ясували та не дали оцінки діям відповідача, який отримавши грошову допомогу, оскаржив наказ, на підставі якого вона була виплачена (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 лютого 2017 р. у справі № 6-2711цс16*).

1.7.3. Відповідно до ч. 3 ст. 21 КЗпП України контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть установлюватися угодою сторін.

Згідно п. 8 ч. 1 ст. 36 КЗпП України підстави, передбачені контрактом, є самостійною підставою припинення трудового договору, а його розірвання з підстав передбачених контрактом, які не містять ознак дисциплінарного порушення, не є дисциплінарним стягненням, а тому положення ст. 149 КЗпП України на спірні правовідносини не поширюється (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-86цс17*).

1.7.4. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом у випадку змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників.

Частиною 2 ст. 40 цього Кодексу встановлено, що звільнення з підстав, зазначених у п.п. 1, 2 і 6 цієї статті, допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

За положеннями чч. 1, 3 ст. 49² КЗпП України про наступне вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за два місяці. Одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації.

Виходячи з вимог ст. 49² КЗпП України одночасно з попередженням про вивільнення конкретного працівника протягом двох місяців роботодавець повинен запропонувати йому всі наявні за відповідною кваліфікацією вакантні посади.

Згоду на переведення на іншу роботу працівник підтверджує письмовою заявою про таке переведення.

У справі, яка переглядалася, установивши, що відбулося скорочення посади, яку обіймала позивачка, та що їй було запропоновано відповідну вакантну посаду, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд касаційної інстанції, дійшов обґрунтованого висновку про те, що позивачку звільнено з дотриманням вимог ч. 2 ст. 40, ч. 3 ст. 49² КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2485цс17*).

1.7.5. Згідно зі ст. 117 КЗпП України в разі невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, за відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Механізм здійснення відповідного розрахунку визначено Порядком обчислення середньої заробітної плати, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100. При обчисленні розміру середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку слід використовувати формулу, за якою обрахуванню підлягає період затримки за робочі дні виходячи із середньоденного заробітку, обчисленого відповідно до положень Порядку, якщо іншого непередбачено чинним законодавством (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2807цс16*).

1.7.6. Відповідно до ст. 116 КЗпП України при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення. Якщо працівник у день звільнення не працював, то зазначені суми мають бути виплачені не пізніше наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про розрахунок. У разі спору про розмір сум, належних працівникові при звільненні, власник або уповноважений ним орган в усякому випадку повинен у зазначений у цій статті строк виплатити не оспорювану ним суму.

У разі невиплати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку (ч. 1 ст. 117 КЗпП України).

При наявності спору про розміри належних звільненому працівникові сум власник або уповноважений ним орган повинен сплатити зазначене в ст. 117 КЗпП України відшкодування в тому разі, коли спір вирішено на користь працівника. Якщо спір вирішено на користь працівника частково, розмір відшкодування за час затримки визначає орган, який ухвалює рішення по суті спору.

Установивши при розгляді справи про стягнення заробітної плати у зв'язку із затримкою розрахунку при звільненні, що працівникові не були виплачені належні йому від підприємства, установи, організації суми в день звільнення, або в разі його відсутності в цей день – наступного дня після пред'явлення ним роботодавцеві вимог про розрахунок, суд на підставі ст. 117 КЗпП України стягує на користь працівника середній заробіток за весь період затримки розрахунку, а в разі непроведення його до розгляду справи – по день ухвалення рішення, якщо роботодавець не доведе відсутності в цьому своєї вини. Сама по собі відсутність коштів у роботодавця не позбавляє його відповідальності.

У разі непроведення розрахунку у зв'язку з виникненням спору про розмір належних до виплати сум вимоги про відповідальність за затримку розрахунку підлягають задоволенню в повному обсязі, якщо спір вирішено на користь позивача або такого висновку дійде суд, що розглядає справу.

При частковому задоволенні позову працівника суд визначає розмір відшкодування за час затримки розрахунку з урахуванням спірної суми, на яку працівник мав право, частки, яку вона становила у заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середнім заробітком та інших конкретних обставин справи.

Отже, суд може зменшити розмір середнього заробітку, що має сплатити роботодавець працівникові за час затримки виплати з вини роботодавця належних звільненому працівникові сум у строки, визначені ст. 116 КЗпП України, за таких умов: наявність спору між працівником та роботодавцем з приводу розміру належних до виплати працівникові сум за трудовим договором на день звільнення; виникнення спору між роботодавцем та працівником після того, як належні до виплати працівникові суми за трудовим договором у зв'язку з його звільненням повинні бути сплачені роботодавцем; прийняття судом рішення щодо часткового задоволення вимог працівника про виплату належних йому при звільненні сум у строки, визначені ст. 116 цього Кодексу.

Разом з тим за змістом п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці» у разі часткового задоволення позовних вимог працівника про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні суд визначає розмір такого відшкодування з урахуванням розміру спірної суми, на яку працівник мав право, частки, яку вона становила у

заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середнім заробітком та інших конкретних обставин справи.

Тобто застосування принципу співмірності при визначенні розміру відшкодування працівникові середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні є правом суду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-259цс17*).

1.7.7. Статтею 41 КЗпП України визначено додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов.

Така підвищена відповідальність працівників обумовлена тим, що вони перебувають в особливому правовому стані та виконують специфічні функції, не властиві іншим категоріям працівників; їхні дії чи бездіяльність можуть призвести до порушення конституційних прав та свобод громадян, завдати значної шкоди суспільним відносинам та авторитету як самої держави, так і суб'єктів господарювання.

Так, відповідно до п. 3 ст. 41 КЗпП України вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником.

До суб'єктів, які можуть бути звільнені за вказаною підставою, належать учасники навчально-виховного процесу, зазначені у ст. 50 Закону України від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ «Про освіту», а саме: керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти.

Отже, звільнення працівника, який виконує виховні функції та який вчинив аморальний проступок, допускається за наявності двох умов: 1) аморальний проступок повинен бути підтверджений фактами; 2) вчинення проступку несумісне з продовженням роботи, що має виховну функцію.

Таке звільнення допускається за вчинення аморального проступку як при виконанні трудових обов'язків, так і не пов'язаного з ними (вчинення такого проступку в громадських місцях або в побуті).

Аналіз вищезазначених норм матеріального права дає підстави для висновку про те, що працівники, які виконують виховну функцію, – вчитель, педагог, вихователь – зобов'язані бути людиною високих моральних переконань та бездоганної поведінки. Особистий приклад викладача та його авторитет і високоморальна поведінка мають виключно важливе значення у формуванні свідомості молоді. Унаслідок цього, якщо педагог недостойною поведінкою скомпрометував себе перед учнями, іншими особами, порушив моральні норми, втратив тим самим авторитет, дискредитував себе як вихователь, він може бути звільнений з роботи за п. 3 ст. 41 КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-3135цс16*).

1.7.8. Згідно із чч. 2, 3 ст. 97 КЗпП України форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються

підприємствами, установами, організаціями самостійно в колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими (регіональними) угодами.

Відповідно до змісту ст. 2 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці» у структуру заробітної плати входить основна заробітна плата, додаткова заробітна плата та інші заохочувальні та компенсаційні виплати, до яких належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

На підприємствах можуть затверджуватися положення про преміювання.

Частина 3 ст. 97 КЗпП України тільки зобов'язує власника встановлювати конкретні розміри премій з урахуванням вимог колективного договору, зміст якого повинен відповідати законодавству та угодам.

Законодавство не вимагає, щоб власник реалізував свої повноваження збільшувати, зменшувати розміри премій, які виплачуються конкретним працівникам, повноваження повністю або частково позбавляти конкретного працівника премій обов'язково за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації. Власник має право самостійно вирішувати ці питання, якщо інше не передбачено положенням про преміювання (колективним договором).

Частина 4 ст. 97 КЗпП України, яка забороняє власникові приймати одностороннє рішення з питань оплати праці, що погіршує умови, встановлені у відповідному порядку, не стосується випадків, коли власник застосовує встановлені на підприємстві відповідно до законодавства умови оплати праці. Прийняття керівником підприємства на основі положення про преміювання і в межах своєї компетенції рішення про зменшення розміру премій, позбавлення працівників премій повністю або частково, не можна кваліфікувати як погіршення умов оплати праці, про яке працівник повинен бути заздалегідь попереджений.

Разом з тим у справі, судові рішення в якій переглядалися, суди не з'ясували, які нормативно-правові акти діють у відповідача, якими визначено умови та порядок виплати премій, та чи дотримано їх при виданні оспорюваного наказу про невикплату премії позивачу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-2790цс16*).

1.7.9. Оспорювані Управлінням виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України акти складено спеціальною комісією з розслідування нещасного випадку, утвореною роботодавцем, до складу якої увійшли не лише представники органів державної влади. При цьому вказана комісія не здійснювала владні управлінські функції на основі законодавства, а розслідувала нещасний випадок на виробництві та складала відповідні акти, тому вони не можуть бути предметом оскарження в адміністративному суді.

Пунктом 59 Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1112, передбачено, що рішення спеціальної комісії може бути оскаржено у судовому порядку у разі незгоди роботодавця, потерпілого або члена його сім'ї чи особи, яка представляє його інтереси, зі змістом затвердженого акта форми Н-5, форми Н-1 (або форми НПВ).

Перелік осіб, яким надано право на таке оскарження, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Фонд та його робочі органи не належать до переліку осіб, яким надано право оспорювати зміст указаних актів, оскільки складання акта та підтвердження фактичних обставин нещасного випадку на виробництві не зачіпає і не порушує прав та інтересів Фонду.

Разом з тим вищезазначені вимоги закону залишилися поза увагою суду, який задовольнив позовні вимоги Управління та скасував акти за формою Н-1 та Н-5 (*постанова судових палат у цивільних справах та адміністративних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-1767цс16*).

Підрозділ 1.8. Спори щодо земельних правовідносин

1.8.1. Відповідно до ч. 2 ст. 792 ЦК України відносини щодо найму (оренди) земельної ділянки регулюються законом.

Спеціальним законом, яким регулюються відносини, пов'язані з орендою землі, є Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі».

За змістом ст.ст. 18, 20 цього Закону (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) укладений договір оренди землі підлягає державній реєстрації, договір оренди землі набирає чинності після його державної реєстрації.

Отже, строк дії спірного договору оренди землі починається після набрання ним чинності, а не з моменту його укладення.

Набрання договором чинності є моментом у часі, коли починають діяти права та обов'язки по договору, тобто коли договір (як підстава виникнення правовідносин та письмова форма, в якій зафіксовані умови договору) стає правовідносинами, на виникнення яких було спрямоване волевиявлення сторін.

З урахуванням зазначених норм матеріального права строк дії спірного договору не закінчився, він є чинним, тому відсутні підстави для задоволення позовних вимог про витребування землі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2777цс16*).

1.8.2. Відносини, пов'язані з орендою землі для ведення фермерського господарства регулюються відповідними нормами ЦК України, ЗК України, законами України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство», від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» та іншими нормативно-правовими актами.

Так, згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-

IV «Про фермерське господарство» для отримання (придбання) у власність або в оренду земельної ділянки державної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни звертаються до відповідної районної державної адміністрації. Для отримання у власність або в оренду земельної ділянки із земель комунальної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни звертаються до місцевої ради.

Згідно з ч. 1 ст. 15 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» однією з істотних умов договору оренди землі є орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату.

Орендна плата відповідно до ст. 21 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» – це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою.

Частиною 1 ст. 13 Закону України від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV «Про оцінку земель» передбачено, що для визначення розміру орендної плати для земель державної та комунальної власності обов'язково проводиться та використовується нормативна грошова оцінка земельних ділянок, яка являє собою капіталізований рентний дохід (дохід, який можна отримати із землі як фактора виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки), визначений за встановленими та затвердженими нормативами (ст. 1 цього Закону України).

Крім того, за змістом ст. 93 ЗК України відповідач набуває право використовувати земельну ділянку та обов'язок сплачувати орендну плату не з моменту прийняття рішення компетентним органом про передачу цієї ділянки в оренду, а з моменту укладення договору оренди землі.

Отже, нормативна грошова оцінка земель є основою для визначення розміру орендної плати при укладенні договору оренди.

Відповідно до абз. 13 ст. 1 Закону України від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV «Про оцінку земель» нормативна грошова оцінка земельних ділянок – це капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами.

Частиною 5 ст. 5 цього Закону передбачено, що нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, вартості земельних ділянок площею понад 50 гектарів для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.

Згідно із ч. 3 ст. 201 ЗК України нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку, що нормативна грошова оцінка – конкретна вартісна характеристика, яка містить

низку етапів, передбачених чинним законодавством. Зокрема, це прийняття уповноваженим органом влади рішення щодо проведення нормативної грошової оцінки земель, розробка технічної документації грошової оцінки спеціальною установою, погодження технічної документації органами влади, прийняття відповідною радою рішення про затвердження технічної документації (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-2195цс16*).

1.8.3. Суд за власною ініціативою не має права застосувати позовну давність.

Відповідно до ч. 3 ст. 267 ЦК України позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.

Без заяви сторони у спорі позовна давність застосовуватися не може за жодних обставин, оскільки можливість застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони, зробленої до ухвалення рішення судом першої інстанції (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-3063цс16*).

1.8.4. Реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК України) застосовується лише за наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним або який визнано недійсним.

У зв'язку із цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.

Положення ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення переданого на виконання недійсного правочину майна, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

Разом з тим відповідно до закріпленого у ст. 387 ЦК України загального правила власник має право витребувати майно із чужого незаконного володіння.

Право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі ч. 1 ст. 388 ЦК України залежить від того, у який спосіб майно вибуло з його володіння. Ця норма передбачає вичерпне коло підстав, коли за власником зберігається право на витребування свого майна від добросовісного набувача.

Однією з таких підстав є вибуття майна з володіння власника або особи, якій він передав майно, не з їхньої волі іншим шляхом.

Наявність у діях власника волі на передачу майна іншій особі унеможливорює витребування майна від добросовісного набувача (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 березня 2017 р. у справі № 6-3104цс16*).

1.8.5. Згідно зі ст. 76 ЗК України землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові,

гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача. Уздовж повітряних і підземних кабельних ліній електропередачі встановлюються охоронні зони.

Відповідно до ч. 1 ст. 404 ЦК України особа має право вимагати від власника (володільця) сусідньої земельної ділянки, а в разі необхідності – від власника (володільця) іншої земельної ділянки надання земельного сервітуту.

Разом з тим, згідно з ч. 5 ст. 403 ЦК України сервітут не позбавляє власника майна, щодо якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном.

Відповідно до п. «б» ч. 2 ст. 101 ЗК України дія земельного сервітуту підлягає припиненню, коли встановлення земельного сервітуту унеможливило використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

У разі недосягнення згоди щодо встановлення земельного сервітуту земельна ділянка може бути відчужена в порядку, встановленому Законом України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розташовані, які перебувають у приватній власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (ст. 16 Закону).

У ч. 1 ст. 7 Закону України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розташовані, які перебувають у приватній власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» передбачено, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, визначених цим Законом, мають право викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб, зокрема, для будівництва, капітального ремонту, реконструкцій та обслуговування об'єктів енергетичної інфраструктури (ліній електропередачі, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації.

Ініціатива щодо викупу земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб може належати зокрема і підприємствам, які здійснюють будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію, експлуатацію об'єктів транспортної та енергетичної інфраструктури, захисних гідротехнічних споруд і які погодили місце розташування таких об'єктів у випадках та в порядку, визначених ст. 151 ЗК України.

За наслідками розгляду такої пропозиції, відповідний орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування у місячний строк з дня надходження такої пропозиції приймає рішення про викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-403цс17*).

1.8.6. Стаття 256 ЦК України визначає позовну давність як строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Отже, позовна давність – це строк, протягом якого особа може реалізувати належне їй матеріальне право на отримання судового захисту порушеного цивільного права чи інтересу шляхом пред'явлення в належному порядку нею чи іншою уповноваженою особою позову до суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК України за загальним правилом перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Аналіз зазначених норм права дає підстави для висновку про те, що позовна давність є строком пред'явлення позову як безпосередньо особою, право якої порушене, так і тими суб'єктами, які уповноважені законом звертатися до суду з позовом в інтересах іншої особи – носія порушеного права (інтересу).

При цьому як у випадку пред'явлення позову самою особою, право якої порушене, так і в разі пред'явлення позову в інтересах цієї особи іншою уповноваженою на це особою, відлік позовної давності обчислюється з одного й того самого моменту: коли особа довідалася або могла довідатися про порушення її права або про особу, яка його порушила.

Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній заяві самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача (абзац 2 ч. 2 ст. 45 ЦПК України).

Згідно із ч. 1 ст. 46 ЦПК України органи та інші особи, які відповідно до ст. 45 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду.

Прокурор, який бере участь у справі, має обов'язки і користується правами сторони, крім права на укладення мирової угоди.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку про те, що положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється й на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів.

Отже, якщо у передбачених законом випадках з позовом до суду звернувся прокурор в інтересах відповідного органу (підприємства), то позовна давність обчислюється від дня, коли про порушення свого права або про особу, яка його порушила, довідався або міг довідатись саме позивач, а не прокурор.

Разом з тим, положеннями ст. 268 ЦК України передбачено винятки із загального правила про поширення позовної давності на всі цивільні правовідносини і визначено вимоги, на які позовна давність не поширюється, зокрема у п. 4 ч. 1 цієї статті зазначено, що на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким

порушено його право власності або інше речове право, позовна давність не поширюється.

Однак зазначена норма за своєю суттю направлена на захист прав власників та інших осіб від держави.

Оскільки держава зобов'язана забезпечити належне правове регулювання відносин і відповідальна за прийняті її органами незаконні правові акти, їх скасування не повинне ставити під сумнів стабільність цивільного обороту, підтримувати яку покликані норми про позовну давність, тому, на відміну від інших учасників цивільних правовідносин, держава несе ризик спливу строку позовної давності на оскарження нею незаконних правових актів державних органів, якими порушено право власності чи інше речове право.

Отже, з огляду на статус держави та її органів як суб'єктів владних повноважень, положення п. 4 ч. 1 ст. 268 ЦК України не поширюються на позови прокуратури, які пред'являються від імені держави і направлені на захист права державної власності, порушеного незаконними правовими актами органу державної влади.

На такі позови поширюється положення ст. 257 ЦК України щодо загальної позовної давності, і на підставі ч. 1 ст. 261 цього Кодексу перебіг позовної давності починається від дня, коли держава в особі її органів як суб'єктів владних повноважень довідалася або могла довідатися про порушення прав і законних інтересів.

У справі, яка переглядалася, апеляційний суд, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, вважав, що право прокурора на пред'явлення позову виникло у 2008 р., коли про порушення права мало стати відомо державному підприємству.

Разом з тим, зазначивши, що позовна давність за вимогами прокурора сплила 12 червня 2011 р., а з позовом до суду прокурор звернувся лише 14 січня 2015 р., суди всупереч вимог ч. 1 ст. 261 ЦК України не з'ясували, коли про порушення свого права державне підприємство, в інтересах якого прокурор звернувся з позовом до суду, довідалося або могло довідатися.

Крім того, суди залишили поза увагою, що прокурор звертався з позовом до суду також в інтересах Головного управління Держземагентства у Київській області, та не встановили, коли це управління довідалося або могло довідатися про порушення свого права (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-1852цс16*).

1.8.7. Загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 261 ЦК України, встановлено, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

За змістом ст.ст. 256, 261 ЦК України позовна давність є строком пред'явлення позову як безпосередньо особою, право якої порушене, так і тими суб'єктами, які уповноважені законом звертатися до суду з позовом в інтересах іншої особи – носія порушеного права (інтересу).

При цьому як у випадку пред'явлення позову самою особою, право якої

порушене, так і в разі пред'явлення позову в інтересах цієї особи іншою уповноваженою на це особою, відлік позовної давності обчислюється з одного й того самого моменту: коли особа довідалася або могла довідатися про порушення її права або про особу, яка його порушила.

Таким чином, положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється й на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів.

Ухвалюючи рішення у справі, яка переглядається, суди не врахували положення закону та дійшли помилкового висновку про початок перебігу позовної давності з дня виявлення прокурором порушень земельного законодавства під час здійснення перевірки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 квітня 2017 р. у справі № 6-2376цс16*).

1.8.8. Згідно із ч. 1 ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Такий правочин є вчиненим з моменту його державної реєстрації (ч. 1 ст. 210 ЦК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 792 ЦК України відносини щодо найму (оренди) земельної ділянки регулюються законом.

Спеціальним законом, яким регулюються відносини, пов'язані з орендою землі, є Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі».

За змістом ст.ст. 18, 20 цього Закону (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) договір оренди землі набирає чинності після його державної реєстрації. Укладений договір оренди землі підлягає державній реєстрації. Державна реєстрація договорів оренди землі проводиться у порядку, встановленому законом.

Отже, строк дії договору оренди землі, умовами якого передбачено, що відлік строку оренди настає з моменту державної реєстрації цього договору, починається після набрання ним чинності, а не з моменту його укладення.

Набрання договором чинності є моментом у часі, коли починають діяти права та обов'язки за договором, тобто коли договір (як підстава виникнення правовідносин та письмова форма, в якій зафіксовані умови договору) породжує правовідносини, на виникнення яких було спрямоване волевиявлення сторін (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 27 квітня 2017 р. у справі № 6-422цс17; від 7 червня 2017 р. у справі № 6-872цс17*).

1.8.9. При застосуванні положень ст. 120 ЗК України в поєднанні з нормою ст. 125 цього Кодексу слід виходити з того, що в разі переходу права власності на об'єкт нерухомості у встановленому законом порядку, право власності на земельну ділянку в набувача нерухомості виникає одночасно з

виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти. Це правило стосується й випадків, коли право на земельну ділянку не було зареєстроване одночасно з правом на нерухомість, однак земельна ділянка раніше набула ознак об'єкта права власності.

Разом з тим відповідно до ч. 1 ст. 318 ЦК України кожен власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Однак право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою.

Зазначені положення щодо користування власністю цілком повинні застосовуватись до майнових прав на майно (зокрема до права користування земельною ділянкою).

Відтак право користування земельною ділянкою визначається відповідно до часток кожного з власників нерухомого майна, яке знаходиться на цій земельній ділянці, якщо інше не було встановлено домовленістю між ними. Однак у будь-якому випадку наявне в однієї особи право не може порушувати права іншої особи (ч. 5 ст. 319 ЦК України).

Отже, при вирішенні спору, визначаючи варіанти користування земельною ділянкою, суд повинен виходити з розміру часток кожного зі співвласників на нерухоме майно, наявності порядку користування земельною ділянкою, погодженого власниками або визначеного на підставі відповідного договору, оформленого у встановленому законом порядку. Якщо суд установить, що співвласники визначили порядок користування й розпорядження земельною ділянкою, для зміни якого підстав немає, він ухвалює рішення про встановлення саме такого порядку. Якщо ж погодженого або встановленого порядку користування земельною ділянкою немає, то суд установлює порядок користування земельною ділянкою з дотриманням часток кожного співвласника у нерухомому майні та забезпеченням вільного користування кожним зі співвласників належним йому майном (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-841цс16*).

1.8.10. Вирішення судами питання про законність рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства застосуванню підлягають правила надання (передачі) земельних ділянок для ведення фермерського господарства згідно зі ст. 7 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» як спеціального по відношенню до ст. 123 ЗК України.

За змістом ст.ст. 1, 7, 8 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» заява громадянина про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства повинна містити комплекс передбачених ч. 1 ст. 7 цього Закону вимог та умов. У свою чергу, розглядаючи заяву громадянина по суті, орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування (а в разі переданого на розгляд суду спору – суд) має давати оцінку обставинам і умовам, зазначеним у заяві, перевіряти доводи заявника, наведені на обґрунтування розміру земельної ділянки, з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства, в тому числі щодо наявності

трудових і матеріальних ресурсів.

За наслідками зазначеної перевірки орган державної виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування повинен пересвідчитися в дійсності волевиявлення заявника, наявності в нього бажання створити фермерське господарство та спроможності вести господарство такого виду – виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих для ведення фермерського господарства. У протилежному випадку відсутність належної перевірки, формальний підхід до вирішення заяви громадянина створює передумови для невинного, штучного використання процедури створення фермерського господарства як спрощеного, пільгового порядку одержання іншими приватними суб'єктами в користування земель державної чи комунальної власності поза передбаченою законом обов'язковою процедурою – без проведення земельних торгів.

Відповідно до ч. 7 ст. 7 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» земельні ділянки надаються громадянам для ведення фермерського господарства єдиним масивом з розташованими на них водними джерелами та лісовими угіддями, наближеними до існуючих шляхів, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем та інших видів інженерної інфраструктури.

У справі, яка переглядалася, висновок суду про необхідність надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства єдиним масивом, а не у вигляді земельних ділянок, розташованих на відстані одна від одної, був помилковим (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 6-2354цс16*).

1.8.11. Нормами ч. 2 ст. 6, ч. 1 ст. 22, ч. 1 ст. 23 ЗК України (1991 р.) передбачалося набуття громадянами права власності на земельні ділянки у разі одержання їх у спадщину та виникнення права власності після встановлення меж земельної ділянки в натурі і одержання державного акта про право власності на землю.

Аналогічними за змістом нормами ст. 81 ЗК України також передбачено, що громадяни набувають права власності на земельні ділянки на підставі, зокрема, придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами, прийняття спадщини.

На відміну від норми ст. 30 ЗК України 1991 р., яка в імперативній формі передбачала автоматичний перехід права власності на земельну ділянку в разі переходу права власності на будівлю і споруду, ч. 1 ст. 120 ЗК України 2001 р. (в редакції, чинній на час укладення сторонами договорів купівлі-продажу будівлі кафе-бару та 15/100 частин житлового будинку, тобто 21 квітня 2005 р.) визначила, що при переході права власності на будівлю і споруду до набувача нерухомого майна право власності на земельну ділянку, на якій розташовані будівля або споруда, може переходити на підставі цивільно-правових угод між власниками земельної ділянки і набувачем будівель або споруд (договори купівлі-продажу, дарування, міни тощо).

Перехід права користування земельною ділянкою при переході права власності на будівлю або споруду, які розташовані на ній, також визначається на підставі договору (ч. 2 ст. 120 ЗК України).

Разом з тим за відсутності цивільно-правової угоди щодо земельної ділянки при переході права власності на об'єкт нерухомості, як і у справі, яка переглядається, слід враховувати наступне.

Частина ч. 4 ст. 120 ЗК України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) передбачала, що при переході права власності на будівлю та споруду до кількох осіб право на земельну ділянку визначається пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди, якщо інше не передбачено у договорі відчуження будівлі і споруди.

Аналіз змісту норм ст. 120 ЗК України у їх сукупності дає підстави для висновку про однакову спрямованість її положень щодо переходу прав на земельну ділянку при виникненні права власності на будівлю і споруду, на якій вони розміщені.

Зазначені норми закріплюють загальний принцип цілісності об'єкта нерухомості із земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований. За цими нормами визначення правового режиму земельної ділянки перебуває у прямій залежності від права власності на будівлю і споруду та передбачається механізм роздільного правового регулювання нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникають при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, і правового регулювання нормами земельного і цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку у разі набуття права власності на нерухомість.

Таким чином, за загальним правилом, закріпленим у ч. 4 ст. 120 ЗК України, особа, яка набула право власності на частину будівлі чи споруди, стає власником відповідної частини земельної ділянки на тих самих умовах, на яких вона належала попередньому власнику, якщо інше не передбачено у договорі відчуження нерухомості.

При цьому при застосуванні положень ст. 120 ЗК України у поєднанні з нормою ст. 125 цього Кодексу слід виходити з того, що у випадку переходу права власності на об'єкт нерухомості у встановленому законом порядку право власності на земельну ділянку в набувача нерухомості виникає одночасно з виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти. Це правило стосується й випадків, коли право на земельну ділянку не було зареєстроване одночасно з правом на нерухомість, однак земельна ділянка раніше набула ознак об'єкта права власності.

Окрім того, ч. 1 ст. 356 ст. 120 ЦК України передбачено, що власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності є спільною частковою власністю.

Відповідно до ст.ст. 364, 367 ЦК України кожен зі співвласників має право на виділ його частки майна, що є у спільній частковій власності в натурі, або його поділ з дотриманням вимог ст. 183 цього Кодексу.

Аналогічне положення закріплено в ч. 3 ст. 88 ЗК України.

За нормою ст. 87 ЗК України право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає, зокрема, при придбанні у власність земельної

ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами; при прийнятті спадщини або за рішенням суду.

Частиною 1 ст. 88 ЗК України передбачено, що володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності, здійснюється за згодою всіх співвласників згідно з договором, а в разі недосягнення згоди – у судовому порядку.

Відповідно до ч. 4 цієї статті учасник спільної часткової власності на земельну ділянку має право на отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру належної йому частки.

Разом з тим, ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, апеляційний суд, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, зазначені вище норми матеріального права не врахував, установивши, що право власності на об'єкти нерухомості перейшло до позивача в порядку спадкування; не з'ясував, чи зумовило це автоматичний перехід права власності на земельну ділянку під будівлями та спорудами з необхідністю подальшого оформлення переходу права власності та чи є це наслідком визнання відповідних рішень міської ради незаконними з урахуванням тієї обставини, що на зазначеній земельній ділянці розташоване інше нерухоме майно іншого власника (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-3059цс16*).

Підрозділ 1.9. Спори щодо відшкодування майнової та/або моральної шкоди

1.9.1. Відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя. Порядок відшкодування моральної шкоди визначається законодавством (ст. 237¹ КЗпП України).

Моральна шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів ч. 1 ст. 1168 ЦК України).

За змістом чч. 1, 5 ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Сторонами досягнуто домовленості щодо розміру і порядку відшкодування моральної шкоди, які закріплені ними в договорі від 4 березня 2015 р., відповідно до умов якого позивач отримав грошове відшкодування завданої йому моральної шкоди.

З урахуванням вищезазначених норм матеріального права та встановлених обставин, суд першої інстанції дійшов вірного висновку про відмову в задоволенні позовних вимог, оскільки подвійне стягнення моральної шкоди діючим законодавством не передбачено (*постанова Судової палати у*

цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-210цс17).

1.9.2. У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 611 ЦК України).

Порядок відключення споживачів від електропостачання за наявності заборгованості за електроенергію передбачений Правилами користування електричною енергією для населення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 р. № 1357 (далі – Правила).

За п.п. 43–44, 46 Правил енергопостачальник несе відповідальність за шкоду, заподіяну споживачу або його майну, в розмірі й порядку, визначених законодавством. У разі тимчасового припинення електропостачання з вини енергопостачальника він несе відповідальність згідно з умовами договору у розмірі двократною вартості недовідпущеної електричної енергії. У разі порушення прав споживачів енергопостачальник несе відповідальність згідно із законодавством та договором.

Оскільки судом встановлено відсутність порушень позивачем Правил, відсутність у нього заборгованості за спожиту електричну енергію, висновок суду про відсутність правових підстав для стягнення із відповідача вартості недовідпущеної електроенергії не ґрунтується на вимогах закону та встановлених обставинах справи.

У справі, яка переглядалася, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився й суд касаційної інстанції, неправильно застосував норми п. 44 Правил, що призвело до неправильного вирішення справи в частині відмови у відшкодуванні позивачу шкоди у розмірі двократною вартості недовідпущеної електричної енергії (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 березня 2017 р. у справі № 6-73цс17).*

1.9.3. Згідно зі ст. 41 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» Моторне (транспортне) страхове бюро України (далі – МТСБУ) за рахунок коштів фонду захисту потерпілих відшкодовує шкоду на умовах, визначених цим Законом, у разі її заподіяння транспортним засобом, власник якого не застрахував свою цивільно-правову відповідальність, крім шкоди, заподіяної транспортному засобу, який не відповідає вимогам п. 1.7 ст. 1 цього Закону, та майну, яке знаходилося в такому транспортному засобі.

Відповідно до підп. 38.2.1 п. 38.2 ст. 38 цього Закону МТСБУ після сплати страхового відшкодування має право подати регресний позов до власника транспортного засобу, який спричинив ДТП, який не застрахував свою цивільно-правову відповідальність.

Деліктне зобов'язання виникає з факту завдання шкоди (зокрема, майнової) і триває до моменту її відшкодування потерпілому в повному обсязі особою, яка завдала шкоди (ст.ст. 11, 599, 1166 ЦК України). Сторонами деліктного зобов'язання зазвичай виступають потерпілий (кредитор) і

заподіювач шкоди (боржник). Разом з тим правила регулювання таких зобов'язань допускають можливість відшкодування завданої потерпілому шкоди не безпосередньо заподіювачем, а іншою особою за умови, що законом передбачено такий обов'язок іншої особи, хоч вона шкоди й не заподіювала. При цьому за ст. 1191 ЦК України особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Таким чином, після виконання особою, що не завдавала шкоди, свого обов'язку з відшкодування потерпілому шкоди, завданої іншою особою, потерпілий одержує повне задоволення своїх вимог, і тому первісне деліктне зобов'язання припиняється його належним виконанням (ст. 599 ЦК України) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-280бц16*).

1.9.4. Державою на законодавчому рівні гарантовано та врегульовано питання надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду потерпілим на виробництві, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО.

Їх права захищено Законом України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», актами Кабінету Міністрів України, іншим нормативно-правовими актами.

На законодавчому рівні визначено, що фінансування видатків з бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування на тимчасово неконтрольованих українською владою територіях здійснюватиметься тільки після повернення вказаних територій під контроль органів державної влади.

Отже, жодними нормативними актами, що регламентують порядок здійснення страхових виплат та надання соціальних послуг у період збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, не передбачено здійснення страхових виплат потерпілим, які не перемістились із тимчасово окупованої території на підконтрольні органам державної влади території (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-51цс17*).

1.9.5. Положеннями чч. 1, 2, 7 ст. 1176 ЦК України передбачено, що шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Право на відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виникає у випадках, передбачених законом. Порядок відшкодування

шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, встановлюється законом.

Шкода, завдана громадянину внаслідок незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян, підлягає відшкодуванню на підставі Закону України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» (далі – Закон № 266/94-ВР).

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 цього Закону право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбачених цим Законом, виникає в тому числі і у випадку постановлення виправдувального вироку суду.

Згідно зі ст. 3 Закону № 266/94-ВР у разі незаконного засудження громадянину відшкодовується: 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги; 5) моральна шкода.

Відшкодування шкоди в таких випадках провадиться за рахунок коштів державного бюджету (ст. 4 Закону № 266/94-ВР).

Питання про відшкодування моральної шкоди за заявою громадянина вирішується судом відповідно до чинного законодавства в ухвалі, що приймається згідно з ч. 1 ст. 12 Закону № 266/94-ВР.

Пунктами 11, 12 Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та Міністерства фінансів України від 4 березня 1996 р. № 6/5/3/41 (далі – Положення), у разі винесення виправдувального вироку, для визначення розміру шкоди, переліченої в п.п. 1, 3, 4 ст. 3 Закону № 266/94-ВР, громадянин протягом шести місяців після направлення йому повідомлення може звернутися до суду, який розглядав справу по першій інстанції.

У місячний термін з дня звернення громадянина суд витребує від відповідних державних та громадських організацій усі необхідні документи, що мають значення для визначення розміру завданої шкоди, і виносить передбачену ч. 1 ст. 12 Закону № 266/94-ВР ухвалу. Пункт 12 Положення

містить вимоги щодо змісту такої ухвали. У разі незгоди з винесеною ухвалою суду громадянин має право оскаржити її до суду вищої інстанції.

Отже, вирішення вимог про відшкодування майнової та моральної шкоди вирішується судом в однаковому порядку в ухвалі, що приймається згідно із ч. 1 ст. 12 Закону № 266/94-ВР (*постанова судових палат у цивільних та кримінальних справах Верховного Суду України від 24 квітня 2017 р. у справі № 6-2885цс16*).

1.9.6. Державою на законодавчому рівні гарантовано та врегульовано питання щодо надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду потерпілим на виробництві, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції (далі – АТО).

Їх права в повній мірі захищено Законом України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», актами Кабінету Міністрів України, іншим нормативно-правовими актами.

На законодавчому рівні також визначено, що фінансування видатків з бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування на тимчасово не контрольованих українською владою територіях здійснюватиметься тільки після повернення вказаних територій під контроль органів державної влади.

Відповідно до п. 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі – Закон № 1105-XIV) особливості надання соціальних послуг та виплати матеріального забезпечення за соціальним страхуванням внутрішньо переміщеним особам (громадянам України, які переселились із тимчасово окупованої території, території проведення АТО або зони надзвичайної ситуації) визначаються Кабінетом Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» встановлено, що призначення та продовження виплати усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення, надання соціальних послуг за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування внутрішньо переміщеним особам здійснюються за місцем перебування таких осіб на обліку, що підтверджується довідкою, виданою згідно з Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509.

Відповідно до пункту 8 Тимчасового порядку фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, а також інших платежів з рахунків, відкритих в органах Казначейства, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 595, особам, які переміщені на контрольовану територію та взяті на

облік відповідно до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509, пенсії та інші соціальні виплати з бюджетів усіх рівнів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування виплачуються за заявами таких осіб до органів (установ), які здійснюють такі виплати протягом усього строку дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Отже, особи з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, мають право на одержання страхових виплат за умови переміщення в населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, звернення до структурного підрозділу місцевої державної адміністрації з питань соціального захисту та взяття на облік, що має бути підтверджено довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Відповідними нормативними актами, що регламентують порядок здійснення страхових виплат та надання соціальних послуг у період збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, не передбачено здійснення страхових виплат потерпілим, які не перемістились із тимчасово окупованої території на підконтрольні органам державної влади території.

Вирішуючи спір, суди належним чином не з'ясували: чи робочий орган Відділення діяв у межах наданих йому повноважень; чи відсутність правового механізму на продовження раніше призначених та нарахованих страхових виплат особам, які не перемістились з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО, позбавляло Відділення можливості провести відповідні виплати, доставити чи переказати ці суми відповідно до ч. 8 ст. 47 Закону № 1105-XIV, за якою: страхові виплати за поточний місяць провадяться протягом місяця з дня настання страхового випадку; доставка і переказ сум, що виплачуються потерпілим, провадяться за рахунок Фонду; за бажанням одержувачів ці суми можуть перераховуватися на їх особові рахунки в банку; а також, чи звертався позивач до Відділення з відповідною заявою про виплату йому заборгованості зі страхових виплат та чи був він позбавлений можливості їх отримати на відповідній території, що контролюється органами державної влади (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2017 р. у справі № 6-638цс17*).

1.9.6. Вартість відновлювального ремонту пошкодженого у ДТП транспортного засобу більша за вартість матеріального збитку, а вартість матеріального збитку – це та сума, яку за Законом України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» має сплатити страховик як страхове відшкодування.

Згідно зі ст. 1194 ЦК України особа, яка застрахувала свою цивільну

відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана оплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). Тобто з метою захисту інтересів потерпілого на страхувальника (зокрема, винуватця ДТП) покладається додаткова (субсидіарна) відповідальність.

При цьому страховик, який виплатив страхове відшкодування потерпілому, має право самостійно обирати спосіб захисту свого порушеного права, зокрема право вимоги до винної особи про стягнення коштів у розмірі виплаченого відшкодування.

Отже, якщо страхової виплати (страхового відшкодування) недостатньо для повного відшкодування завданої потерпілому шкоди, то страховик, який виплатив страхове відшкодування, на підставі ст. 1194 ЦК України має право звернутися безпосередньо до страхувальника з вимогою про відшкодування різниці між фактичним розміром шкоди та страховою виплатою (страховим відшкодуванням) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 травня 2017 р. у справі № 6-2969цс17*).

1.9.7. Розподільчий баланс є документом, у якому, зокрема, визначено обсяг майнових прав та обов'язків, які перейшли до створеної шляхом виділу (виділення, відокремлення) юридичної особи.

Згідно зі ст. 440-1 ЦК УРСР, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, було встановлено обмеження мінімального розміру відшкодування моральної шкоди – не менше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати та обмеження максимального розміру відшкодування моральної шкоди – не більше двохсот мінімальних розмірів заробітної плати (п. 11 Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472).

Відповідно до ст. 3 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці» мінімальна заробітна плата – це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці.

Вищезазначені вимоги законодавства в поєднанні зі ст.ст. 3 і 8 Конституції України дають підстави для висновку про те, що у випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються у кратному співвідношенні з мінімальним розміром заробітної плати чи НМДГ, суд при вирішенні цього питання має виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи НМДГ, що діють на час розгляду справи, та враховувати засади розумності, виваженості й справедливості (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 травня 2017 р. у справі № 6-104цс17*).

1.9.8. Загальні підстави відповідальності за завдану майнову та моральну шкоду передбачені нормами ст.ст. 1166, 1167 ЦК України, відповідно до яких шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності вини.

Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану органом державної влади, зокрема органами дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, визначені ст. 1176 ЦК України. Ці підстави характеризуються особливостями суб'єктного складу заподіювачів шкоди, серед яких законодавець виокремлює посадових чи службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органи досудового розслідування, прокуратури або суду, та особливим способом заподіяння шкоди. Сукупність цих умов і є підставою покладення цивільної відповідальності за завдану шкоду саме на державу.

Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою лише у випадках вчинення незаконних дій, вичерпний перелік яких охоплюється . 1 ст. 1176 ЦК України, а саме у випадку незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт.

За відсутності підстав для застосування ч. 1 ст. 1176 ЦК України, в інших випадках заподіяння шкоди цими органами діють правила ч. 6 цієї статті – така шкода відшкодовується на загальних підставах, тобто виходячи із загальних правил про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовими та службовими особами (ст.ст. 1173, 1174 цього Кодексу).

У справі, яка переглядалася, позивач звернувся до суду з позовом до прокуратури про відшкодування моральної шкоди, завданої прийняттям незаконних рішень і протиправною тривалою бездіяльністю відповідача, пославшись на ст. 1172 ЦК України, за положеннями частини першої якої юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

Суди, вирішуючи спір, не врахували зазначених вище норм матеріального права, дійшовши висновку про те, що неправомірними рішеннями, діями та бездіяльністю прокуратури Харківської області позивачу завдано моральної шкоди, припустились взаємовиключних висновків про одночасне застосування до спірних правовідносин положень ст.ст. 1172 та 1176 ЦК України, та залишили поза увагою, що зазначені норми матеріального права регулюють різні підстави, умови, порядок відповідальності за завдану моральну шкоду та коло суб'єктів, на яких покладається така відповідальність (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-501цс17*).

Підрозділ 1.10. Спори щодо житлових правовідносин

1.10.1. Відповідно до ст.ст. 52, 58 ЖК УРСР на підставі яких судом вирішено спір, жилі приміщення в будинках відомчого житлового фонду надаються громадянам за спільним рішенням адміністрації і профспілкового комітету підприємства, установи, організації, затвердженим виконавчим комітетом районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради народних депутатів.

На підставі рішення про надання жилого приміщення в будинку державного або громадського житлового фонду виконавчий комітет районної, міської, районної в місті, селищної, сільської Ради народних депутатів видає громадянину ордера, який є єдиною підставою для вселення в надане жиле приміщення. Отже, зазначені норми закону регулюють забезпечення громадян жилими приміщеннями у будинках державного і громадського житлового фонду.

Проте застосовуючи до спірних правовідносин зазначені норми закону, суди не врахували, що спірна квартира належала відповідачу на праві приватної власності.

Відповідно до ст. 317 ЦК України власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Власник володіє, користується та розпоряджається своїм майном на власний розсуд, він має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону.

Разом з тим суди не встановили та в рішенні не зазначили, які дії власником житла вчинені всупереч вимогам закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України, ч. 1 ст. 16 ЦК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Частиною 1 ст. 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

З урахуванням цих норм правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, уповноважених захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від встановленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

Проте суд не зазначив, за захистом якого порушеного права позивачка звернулася до суду та не дав належної правової оцінки відповідним рішенням місцевих органів державної влади, наявних у матеріалах справи (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2122цс16*).

1.10.2. За змістом ч. 3 ст. 5 Закону України від 25 березня 1992 р. № 2229-

ХІІ «Про Службу безпеки України» орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки.

Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України (чч. 2, 3 ст. 35 цього Закону).

Згідно з абз. 2 п. 1 Положення про Державну казначейську службу України, затвердженого Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 460/2011, реалізацію державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів здійснює Казначейство України.

Відповідно до покладених завдань Казначейство України здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду (підп. 5 п. 4 цього Положення).

Механізм виконання рішень про стягнення коштів з державного та місцевих бюджетів або боржників, прийнятих судами, а також іншими державними органами (посадовими особами), які відповідно до закону мають право приймати такі рішення, визначено Порядком виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2011 р. № 845 (далі – Порядок).

Згідно з п. 3 Порядку рішення про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників виконуються на підставі виконавчих документів виключно органами Казначейства у порядку черговості надходження таких документів (про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів – з попереднім інформуванням Мінфіну, про стягнення коштів боржників – у межах відповідних бюджетних призначень, наданих бюджетних асигнувань (залишків коштів на рахунках підприємств, установ, організацій) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-3014цс16*).

1.10.3. Відповідно до ч. 1 ст. 109 ЖК України виселення із займаного жилого приміщення допускається з підстав, установлених законом.

Частиною третьою ст. 116 ЖК України передбачено, що осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення, виселяють без надання їм іншого жилого приміщення.

Такими, що самоправно зайняли жиле приміщення, вважаються особи, які вселилися до нього самовільно без будь-яких підстав, а саме без відповідного рішення про надання їм цього приміщення та відповідно ордеру на житлове приміщення. Виселення цих осіб пов'язане з відсутністю у них будь-яких підстав для зайняття жилої площі.

Крім того, при розгляді спорів, що не урегульовані житловим законодавством, суд застосовує норми цивільного законодавства.

Главами 25, 26 ЦК Української РСР, який діяв на час виникнення спірних правовідносин, визначено правове регулювання договорів майнового найму і найму жилого приміщення.

Якщо особа проживає у жиллому приміщенні на підставі цивільно-правового договору, строк якого закінчився, то власник такого приміщення має право звернутися до суду за захистом своїх прав на підставі положень цивільного законодавства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-2010цс16*).

Підрозділ 1.11. Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1.11.1. Вирішуючи питання про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, зокрема неподільної речі, суди мають застосовувати положення чч. 4, 5 ст. 71 СК України щодо обов'язкової згоди одного з подружжя на отримання грошової компенсації та попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

Якщо жоден із подружжя не вчинив таких дій, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між ними відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності.

Отже, в разі, коли один з подружжя не вчинив передбачених ч. 5 ст. 71 СК України дій щодо попереднього внесення відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між сторонами відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності.

Суди помилково не застосували до спірних правовідносин норми чч. 4, 5 ст. 71 СК України, не з'ясували думки позивачки щодо передачі автомобіля у власність позивача, не встановили, чи згодна вона на отримання компенсації вартості її частки у праві власності на автомобіль та чи внесена необхідна сума компенсації на депозитний рахунок суду, що призвело до неправильного вирішення спору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2565цс16*).

1.11.2. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто.

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи норму ст. 60 СК України та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто статус спільної сумісної власності визначається такими чинниками,

як час набуття майна та кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття).

Норму ст. 60 СК України застосовано правильно, якщо набуття майна відповідає цим чинникам.

Таким чином, у разі придбання майна хоча й у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане.

Тому сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя.

Проте у справі, яка переглядалася, суди не звернули належної уваги на наведене та не з'ясували походження коштів, за які було придбано спірну квартиру. Факт придбання спірної квартири за кошти, отримані від реалізації іншої квартири, визнала сама позивачка, що спростовує висновки судів про недоведеність зазначеної обставини (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-399цс17*).

1.11.3. Відповідно до ст. 20 СК України до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 138, ч. 3 ст. 139 цього Кодексу.

У випадках, передбачених ч. 1 цієї статті, позовна давність застосовується судом відповідно до ЦК України, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

Згідно з ч. 1 ст. 129 СК України особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства.

У частині другій цієї статті закріплено, що до вимоги про визнання батьківства застосовується позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

На підставі викладених норм сімейного права можна зробити наступні висновки. Законодавець у ч. 1 ст. 20 СК України закріпив вичерпний перелік статей цього Кодексу і відповідно вимог, що впливають із сімейних відносин, до яких застосовується позовна давність. До цього переліку належить у відповідності до ч. 2 ст. 129 СК України вимога про визнання батьківства особою, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком. Тому положення ч. 2 ст. 129 СК України, яке є спеціальним, не може бути поширене на положення про визнання батьківства, передбачені у ст. 128 СК України.

Крім того, законодавець у ч. 2 ст. 20 СК України передбачив субсидіарне застосування положень ЦК України, які стосуються позовної давності, до сімейних відносин у випадках, передбачених ч. 1 ст. 20 СК України.

Тому у випадках передбачених ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 138, ч. 3 ст. 139 СК України мають застосовуватися правові приписи, закріплені в ч. 3 ст. 267 ЦК України. Тобто, суд за власною ініціативою не має права застосувати позовну давність. Без заяви сторони у спорі позовна давність застосовуватися

не може за жодних обставин, оскільки можливість застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони, зробленої до ухвалення рішення судом першої інстанції (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2017 р. у справі № 6-617цс17*).

1.11.4. Для врегулювання спорів, які виникають із майнових відносин між подружжям, у тому числі колишнім, підлягають застосуванню передусім норми Сімейного кодексу України.

За загальним правилом застосування презумпції згідно зі ст. 60 СК України майно, одержане одним із подружжя як набувачем за договором довічного утримання, що укладений під час перебування набувача в шлюбі, є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Той із подружжя, який порушує питання про спростування зазначеної презумпції, зобов'язаний довести обставини, що її спростовують. Зокрема, за ч. 3 ст. 61 СК України – довести, що хоча майно придбавалося в період шлюбу, в тому числі з використанням коштів сімейного бюджету, проте справжньою метою укладення договору довічного утримання були не інтереси сім'ї, а власні, особисті інтереси одного з подружжя, не пов'язані із сімейними (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 травня 2017 р. у справі № 6-843цс17*).

1.11.5. За змістом ч. 4 ст. 71 СК України присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених ЦК України.

Згідно із частиною п'ятою цієї статті присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим з подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

У разі, коли один з подружжя не вчинив передбачених ч. 5 ст. 71 СК України дій щодо попереднього внесення відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між сторонами відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 червня 2017 р. у справі № 6-2670цс16*).

Підрозділ 1.12. Спори, що виникають зі спадкових правовідносин

1.12.1. Відповідно до ч. 1 ст. 225 ЦК України правочин, який дієдатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені.

Для визначення наявності стану, в якому громадянин не міг розуміти

значення своїх дій або керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервово-потрясіння та ін.) на момент укладення угоди, суд призначає судово-психіатричну експертизу. Вимоги про визнання угоди недійсною з цих підстав вирішуються з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів, що підтверджують чи спростовують доводи про те, що в момент укладення угоди особа не розуміла значення своїх дій та не могла керувати ними.

Призначення експертизи у разі заявлення клопотання про її призначення хоча б однією зі сторін, якщо у справі необхідно встановити психічний стан особи, згідно з вимогами п. 2 ч. 1 ст. 145 ЦПК України є обов'язковим (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-2833зс16*).

1.12.2. Згідно із ч. 3 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого ст. 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно зі спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини.

Чинне законодавство розмежовує поняття прийняття спадщини (глава 87 ЦК України «Здійснення права на спадкування») та оформлення спадщини (глава 89 цього Кодексу «Оформлення права на спадщину»).

Відповідно до ч. 1 ст. 1296 ЦК України спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину.

Разом з тим незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК України).

Частиною 1 ст. 1297 ЦК України передбачено, що спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно.

Однак відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину (ч. 3 ст. 1296 ЦК України).

Таким чином, спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, оскільки вони надають спадкоємцям можливість успадкувати майно (прийняти спадщину), але право розпорядження нею виникає після оформлення успадкованого права власності у встановленому законом порядку.

Аналіз зазначених правових норм дає підстави для висновку про те, що хоч отримання спадкоємцем, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину відповідно до ст. 1296 ЦК України є правом, а не обов'язком спадкоємця, однак відсутність у спадкоємця такого свідоцтва не може бути підставою для відмови в задоволенні вимог кредитора.

Якщо спадкоємець прийняв спадщину стосовно нерухомого майна, але зволікає з виконанням обов'язку, передбаченого ст. 1297 ЦК України, зокрема, з метою ухилення від погашення боргів спадкодавця, кредитор має

право звернутися до нього з вимогою про погашення заборгованості спадкодавця.

Оскільки зі смертю боржника зобов'язання з повернення кредиту входять до складу спадщини, то умови кредитного договору щодо строків повернення кредиту чи сплати його частинами не застосовуються, а підлягають застосуванню норми ст. 1282 ЦК України щодо обов'язку спадкоємців задовольнити вимоги кредитора у порядку, передбаченому ч. 2 цієї норми. Саме на підставі норм ст.ст. 1281, 1282 ЦК України кредитор заявив вимоги до спадкоємців.

Так, згідно зі ст. 1282 ЦК України спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен зі спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Вимоги кредитора вони зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями і кредитором не встановлено інше. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора накладає стягнення на майно, яке було передано спадкоємцям у натурі.

Разом з тим положення зазначеної норми застосовуються у випадку дотримання кредитором норм ст. 1281 ЦК України щодо строків пред'явлення ним вимог до спадкоємців. Недотримання цих строків, які є присічними (преклюзивними), позбавляє кредитора права вимоги до спадкоємців.

Отже, встановлені ст. 1281 ЦК України строки – це строки, у межах яких кредитор, здійснюючи власні активні дії, може реалізувати своє суб'єктивне право (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-2962цс16*).

1.12.3. Відповідно до ч. 2 ст. 529 ЦК УРСР онуки і правнуки спадкодавця є спадкоємцями за законом, якщо на час відкриття спадщини немає в живих того з їх батьків, хто був би спадкоємцем; вони успадковують порівну в тій частці, яка належала б при спадкоємстві за законом їх померлому родителю. Аналогічна норма міститься й в ч. 1 ст. 1266 Цивільного кодексу України.

Спадкування за правом представлення – це спадкування за законом, яке передбачає появу в певних спадкоємців права на спадкування за умови смерті до відкриття спадщини того з їхніх родичів, хто був би спадкоємцем. Таким чином, його власні спадкоємці ніби представляють у спадкових відносинах особу, яка б одержала права на спадкування, якби була живою на час відкриття спадщини.

Спадкування за правом представлення є різновидом спадкового правонаступництва та не залежить від спадкового правонаступництва між коморієнтами, оскільки спадкоємець, який помирає одночасно зі спадкодавцем, не спадкує його майно, але діти цього спадкоємця (внуки спадкодавця) за правом представлення виступають як безпосередні та самостійні спадкоємці майна спадкодавця, а не як спадкоємці тих осіб, яких вони представляють.

Застосування права представлення не може залежати від того, що особа, яку представляють, померла не раніше, а в один день зі спадкоємцем. Якщо

презюмується, що дві особи померли одночасно, це унеможливило перебування в живих особи, яку представляють, на час відкриття спадщини.

Визначення спадкових прав комморієнтів стосовно один одного необхідне для розмежування обсягу спадщини і спадкоємців кожного з них, проте жодним чином не обмежує прав онука спадкувати після одного з комморієнтів замість іншого, який був би покликаний до спадкування в разі, якби був живим на час відкриття спадщини.

Отже, фразу «належала б при спадкоємстві за законом їх померлому родителю» не потрібно розуміти як можливість особи, яку представляють, отримати право на прийняття спадщини, оскільки в такому випадку йшлося б про інший інститут – спадкову трансмісію.

Якби особа, яку представляють, була б живою на час відкриття спадщини, то вона і була б спадкоємцем за законом, у даному ж випадку на її місце заступив спадкоємець за правом представлення, обсяг прав якого у праві представлення не залежить від фактичних прав особи, яка померла на час відкриття спадщини.

Отже, під спадкуванням за правом представлення розуміють особливий порядок закликання до спадкування спадкоємців за законом, коли одна особа у випадку смерті іншої особи, яка є спадкоємцем за законом, до відкриття спадщини ніби заступає на її місце і набуває право спадкування тієї частки у спадковому майні, яку отримав би померлий спадкоємець, якби він був живий на момент відкриття спадщини (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 червня 2017 р. у справі № 6-161цс17*).

Підрозділ 1.13. Спори щодо користування пільгами

1.14.1. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 5 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» від сплати судового збору звільняються інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів I та II груп.

Порядок розподілу та відшкодування судових витрат регламентується ст. 88 ЦПК України, зокрема якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від оплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, що їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 2 цієї статті).

Зазначене стосується й випадку, коли рішення ухвалено на користь позивача, а відповідач звільнений від сплати судового збору.

Встановивши, що відповідно до посвідчення та довідки до акту огляду МСЕК відповідач є інвалідом II групи, суди безпідставно задовольнили вимоги в частині стягнення судового збору з відповідача, який відповідно до Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» відноситься до переліку осіб, які звільнені від його сплати (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-152цс17*).

1.14.2. Відповідно до ч. 2 ст. 79 ЦПК України розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюється законом.

Таким спеціальним законом є Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір».

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 5 цього Закону від сплати судового збору звільняються інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів.

За положеннями ст. 88 ЦПК України сторони, на користь якої ухвалено рішення, суд присуджує з другої сторони понесені нею і документально підтверджені судові витрати. Якщо позов задоволено частково, судові витрати присуджуються позивачеві пропорційно до розміру задоволених позовних вимог, а відповідачеві – пропорційно до тієї частини позовних вимог, у задоволенні яких позивачеві відмовлено.

Якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від оплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, що їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У справі, яка переглядається, ухвалюючи рішення про стягнення з відповідачки судового збору, суд першої інстанції, з висновками якого погодились суди апеляційної та касаційної інстанцій, не звернув уваги на зазначені норми закону, безпідставно не застосував норму п. 9 ч. 1 ст. 5 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» до спірних правовідносин, за якою відповідачку, яка є інвалідом II групи та має право на пільги, встановлені законодавством України, звільнено від сплати судового збору, й безпідставно вирішив питання про стягнення з неї судового збору.

Крім того, позивач є інвалідом Великої Вітчизняної війни та інвалідом II групи, що підтверджується посвідченням, виданим 17 квітня 2006 р.

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 5 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» інваліди Великої Вітчизняної війни звільнені від сплати судового збору.

Таким чином, судові витрати у цій справі мають компенсуватись за рахунок держави (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-3077цс16*).

Підрозділ 1.14. Спори щодо визнання прилюдних торгів недійсними

1.14.1. Підставою для визнання прилюдних торгів недійсними є порушення встановлених законодавством правил проведення торгів, визначених Тимчасовим положенням, а саме: правил, які визначають процедуру підготовки, проведення торгів (опублікування інформаційного повідомлення певного змісту про реалізацію нерухомого майна; направлення письмового повідомлення державному виконавцю, стягувачу та боржнику про

дату, час, місце проведення прилюдних торгів, а також стартову ціну реалізації майна тощо) (розділ 3); правил, які регулюють сам порядок проведення торгів (розділ 4); правил, які стосуються оформлення кінцевих результатів торгів (розділ 6).

Разом з тим сам по собі факт неналежного повідомлення боржника про проведення прилюдних торгів не може бути підставою для визнання таких торгів недійсними. Головною умовою, яку повинні встановити суди, є наявність порушень, що могли вплинути на результат торгів, тобто не тільки недотримання норм закону під час проведення прилюдних торгів, а й порушення прав і законних інтересів особи, яка їх оспорує, способом захисту яких є визнання прилюдних торгів недійсними.

Враховуючи вищезазначене, установивши, що проведення прилюдних торгів відбулося з порушенням норм Закону України «Про виконавче провадження» та Тимчасового положення, суди не перевірили, чи вплинули ці порушення на результати торгів, чи порушені внаслідок цього права і законні інтереси позивача, який оспорує результати торгів, оскільки підставою для пред'явлення позову про визнання прилюдних торгів недійсними є наявність не лише порушення норм закону під час проведення прилюдних торгів, а й порушення прав і законних інтересів особи, яка їх оспорує (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-2677цс16*).

1.14.2. Оскарження результатів торгів відповідно до ст. 48 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» означає можливість оспорити договір, укладений на прилюдних торгах, як з підстав невідповідності його вимогам ЦК України, зокрема ст.ст. 203, 215 ЦК України, так і з підстав, передбачених ст.ст. 45-47 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку».

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (ст. 257 ЦК України).

У законі для окремих видів вимог може встановлюватися спеціальна позовна давність.

До вимог про оскарження прилюдних торгів з реалізації іпотечного майна застосовується спеціальна позовна давність.

Згідно зі ст. 48 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» іпотекодержатель, іпотекодавець, боржник та будь-який учасник прилюдних торгів вправі протягом трьох місяців з дня проведення торгів оскаржити їх результати в суді за місцезнаходженням нерухомого майна.

Отже, у справах про визнання недійсними прилюдних торгів з реалізації нерухомого майна, що перебуває в іпотеці, підлягає застосуванню спеціальна позовна давність, передбачена ст. 48 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-1375цс16*).

1.14.3. Згідно з ч. 8 ст. 45 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» якщо переможець прилюдних торгів відмовився від підписання

протоколу, наступний учасник, що запропонував найвищу ціну, але не нижчу за початкову ціну продажу, оголошується переможцем прилюдних торгів. За його відсутності або відмови прилюдні торги оголошуються такими, що не відбулися.

Якщо покупець не внесе всієї належної до сплати суми в десятиденний строк, гарантійний внесок йому не повертається, а наступний учасник, що запропонував найвищу ціну, не нижчу за початкову ціну продажу, оголошується переможцем прилюдних торгів. За його відсутності або відмови прилюдні торги оголошуються такими, що не відбулися (ч. 3 ст. 46 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку»).

Відповідно до п.п. 7.2, 7.3 розділу 7 «Прикінцеві положення» Тимчасового положення, у разі якщо прилюдні торги не відбулися у зв'язку з несплатою в установлений термін переможцем торгів належної суми за придбане майно, державний виконавець у триденний строк з моменту закінчення строку перерахування коштів повідомляє про це спеціалізовану організацію. Якщо прилюдні торги не відбулися двічі, то майно знімається з торгів, про що спеціалізована організація в триденний термін повідомляє державного виконавця.

Якщо переможець прилюдних торгів і наступний учасник відмовилися від підписання протоколу про їх проведення та сплати всієї належної суми за придбане майно, то прилюдні торги підлягають оголошенню такими, що не відбулися.

Оголошення переможцем прилюдних торгів третього й послідуєчих учасників прилюдних торгів, якими запропоновано найнижчу ціну, є порушенням порядку проведення торгів й такі дії не відповідають вимогам ч. 3 ст. 46 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» та п.п. 7.2, 7.3 Тимчасового положення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-2567цс16*).

Підрозділ 1.15. Спори, що виникають з договорів страхування

1.15.1. Проаналізувавши норми ст.ст. 524, 533 – 535, 625 ЦК України, можна дійти висновку, що грошовим є зобов'язання, яке виражається в грошових одиницях України (грошовому еквіваленті в іноземній валюті), тобто будь-яке зобов'язання зі сплати коштів.

Правовідношення, в якому замовник зобов'язаний оплатити надану послугу в грошах, а виконавець має право вимагати від замовника відповідної оплати, тобто в якому передбачається передача грошей як предмета договору або сплата їх як ціни договору, є грошовим зобов'язанням.

Завдання потерпілому внаслідок ДТП шкоди особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, слугує підставою для виникнення договірною зобов'язання згідно з договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, у якому потерпілий так само має право вимоги до боржника, яким у цих правовідносинах виступає страховик.

При цьому потерпілий не є стороною договору страхування цивільно-

правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, але наділяється правами за цим договором: на його або третьої особи користь страховик зобов'язаний здійснити страхове відшкодування.

З огляду на викладене можна зробити висновок, що правовідносини, які склалися між сторонами у справі на підставі укладеного між особою та страховою компанією договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, є грошовим зобов'язанням.

Таким чином, з огляду на юридичну природу правовідносин сторін як грошових зобов'язань, на них поширюється дія ч. 2 ст. 625 ЦК України як спеціального виду цивільно-правової відповідальності за прострочення виконання зобов'язання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 червня 2017 р. у справі № 6-282цс17*).

1.15.2. Відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК України).

Згідно зі ст. 16 цього Закону України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» договір страхування - це письмова угода між страхувальником і страховиком, за якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

За змістом ст. 511 ЦК України у випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора.

Таким породженням прав є укладання договору на користь третьої особи.

Згідно із ч. 2 ст. 985 ЦК України страхувальник має право при укладенні договору страхування призначити фізичну або юридичну особу для одержання страхової виплати (вигодонабувача), а також замінювати її до настання страхового випадку, якщо інше не встановлено договором страхування. Особливості укладення договору страхування на користь третьої особи встановлюються законом.

Аналогічне положення закріплене ст. 3 Закону України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування».

Особливість правового стану вигодонабувача (третьої особи, на користь якої укладено договір страхування) полягає в тому, що йому належить право вимагати від страховика виконання обов'язків за укладеним договором.

При цьому відповідно до чч. 3, 4 ст. 636 ЦК України якщо третя особа (вигодонабувач) відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може вимагати виконання договору на користь третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом, може сама скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору.

Предметом договору страхування у цій справі є майнові інтереси страхувальника щодо володіння, розпорядження та користування майном, яке є предметом іпотеки, а тому страхувальник є зацікавленою особою у збереженні цього майна не тільки як його власник, а й як особа, яка забезпечує цим майном виконання укладеного кредитного договору, оскільки предмет іпотеки не повинен зазнавати зменшення вартості.

Суд першої інстанції, задовольняючи позов страхувальника, звернув увагу на те, що банк підтримав позов і не заявляв вимог на отримання ним самим суми страхового відшкодування, та, ухвалюючи рішення відповідно до положень ст.ст. 636, 985 ЦК України, виходив з того, що умовами договору страхування сторони узгодили обов'язок страховика при настанні страхового випадку виплатити страхове відшкодування страхувальнику і/або вигодонабувачу (банку), а тому висновки судів апеляційної та касаційної інстанцій щодо відсутності у страхувальника права на вимогу відшкодування на свою користь суперечать зазначеним нормам матеріального права та обставинам справи, встановленим судами (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 6-2112цс16*).

Підрозділ 1.16. Оскарження дій та/або актів державного виконавця

1.16.1. Відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України.

Умови і порядок виконання рішень судів, що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню, у разі невиконання їх у добровільному порядку, чітко визначені Законом України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження».

Відповідно до ст. 11 Закону України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження», державний виконавець здійснює заходи, необхідні для своєчасного і в повному обсязі виконання рішення, зазначеного в документі на примусове виконання рішення, у спосіб та в порядку встановленому виконавчим документом і цим Законом.

Згідно із ч. 2 ст. 27 Закону України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження» у разі якщо при відкритті виконавчого провадження державним виконавцем накладено арешт на майно та кошти боржника, боржник за погодженням з державним виконавцем має право у строк до початку примусового виконання рішення реалізувати належне йому майно чи передати кошти в рахунок повного або часткового погашення боргу за виконавчим документом.

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 49 Закону України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження» виконавче провадження підлягає закінченню у разі фактичного виконання в повному обсязі рішення згідно з виконавчим документом.

Згідно із ч. 2 ст. 50 Закону України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження» у разі якщо у виконавчому провадженні державним виконавцем накладено арешт на майно боржника, у постанові про закінчення виконавчого провадження або повернення виконавчого документа до суду або іншого органу (посадовій особі), який його видав, державний виконавець зазначає про зняття арешту, накладеного на майно боржника.

Відповідно до ст. 52 Закону України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження» звернення стягнення на майно боржника полягає в його арешті, вилученні та примусовій реалізації.

Статтею 57 цього Закону встановлено особливості визначення вартості майна боржника та оцінка майна боржника. Так, визначення вартості майна боржника здійснюється за взаємною згодою сторін виконавчого провадження. У разі якщо сторони виконавчого провадження, а також заставодержатель у 10-денний строк з дня винесення виконавцем постанови про арешт майна боржника не досягли згоди щодо вартості майна та письмово не повідомили виконавця про визначену ними вартість майна, виконавець самостійно визначає вартість майна боржника. Якщо сторони виконавчого провадження не дійшли згоди щодо визначення вартості майна, визначення вартості майна боржника здійснюється виконавцем за ринковими цінами, що діють на день визначення вартості майна. Якщо визначити вартість майна (окремих предметів) складно, виконавець має право залучити суб'єкта оціночної діяльності - суб'єкта господарювання для проведення оцінки майна (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-465цс17*).

1.16.2. За положеннями чч. 1, 3 ст. 33 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель має право задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, установлених ст. 12 цього Закону. Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

За змістом ст. 41 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» реалізація предмета іпотеки, на який звертається стягнення за рішенням суду, проводиться шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження, передбаченої Законом України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження», з дотриманням вимог цього Закону.

Сам по собі факт неналежного повідомлення боржника про проведення прилюдних торгів не може бути підставою для визнання таких торгів

недійсними. Головною умовою, яку повинні встановити суди, є наявність порушень, що могли вплинути на результат торгів.

Проведення прилюдних торгів з реалізації майна за ціною, визначеною звітом про оцінку майна, який утратив чинність, є порушенням установлених законодавством правил про порядок реалізації майна на прилюдних торгах, у тому числі правил про визначення стартової ціни реалізації майна, а саме ч. 5 ст. 58 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження», п.п. 3.2, 3.4 Тимчасового положення та підставою для визнання цих торгів недійсними але за умови порушення прав і законних інтересів особи, яка їх оспорує (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 квітня 2017 р. у справі № 6-2636ц16*).

Підрозділ 1.17. Розгляд заяв про скасування рішення третейського суду

1.17.1. Порука є способом забезпечення зобов'язань боржника перед кредитором і має похідну правову природу від правовідносин, що виникають з кредитного договору.

Поручитель за змістом договору поруки не є споживачем послуг банку з кредитування, а, навпаки, є особою, яка своєю відповідальністю забезпечує відповідальність боржника у договорі споживчого кредиту, тобто споживача.

Договір поруки не є договором на придбання, замовлення, використання продукції для особистих потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю, виконанням обов'язку найманого працівника, або договором про намір здійснити такі дії.

Отже, поручитель не може розглядатись у договорі поруки як споживач послуг банку, а тому у цих правовідносинах на нього не поширюється дія Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів».

Таким чином, оскільки у справі, яка переглядається, договір поруки містить третейське застереження, то спір між банком і поручителем про стягнення заборгованості за договором споживчого кредиту, за виконання зобов'язань за яким останній поручився, підвідомчий третейському суду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 травня 2017 р. у справі № 6-580ц17*).

Підрозділ 1.18. Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню

1.18.1. Згідно зі ст. 390 ЦПК України рішення іноземного суду (суду іноземної держави; інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних чи господарських справ; іноземних чи міжнародних арбітражів) визнаються та виконуються в Україні,

якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності.

За ч. 1 ст. 393 ЦПК України клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається до суду безпосередньо стягувачем (його представником) або, відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, іншою особою (її представником).

Відповідно до ч. 1 ст. 394 ЦПК України клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається у письмовій формі і повинно містити: ім'я (найменування) особи, що подає клопотання, зазначення її місця проживання (перебування) або місцезнаходження; ім'я (найменування) боржника, зазначення його місця проживання (перебування), його місцезнаходження чи місцезнаходження його майна в Україні; мотиви подання клопотання.

Статтею 396 ЦПК України передбачено, що клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду не задовольняється у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, такі випадки не передбачено, у задоволенні клопотання може бути відмовлено: 1) якщо рішення іноземного суду за законодавством держави, на території якої воно постановлено, не набрало законної сили; 2) якщо сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що їй не було належним чином повідомлено про розгляд справи; 3) якщо рішення ухвалене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України; 4) якщо ухвалене рішення суду України у спорі між тими самими сторонами, з того ж предмета і на тих же підставах, що набрало законної сили, або якщо у провадженні суду України є справа у спорі між тими самими сторонами, з того ж предмета і на тих же підставах до часу відкриття провадження у справі в іноземному суді; 5) якщо пропущено встановлений міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та цим Законом строк пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні; 6) якщо предмет спору за законами України не підлягає судовому розгляду; 7) якщо виконання рішення загрожувало б інтересам України; 8) в інших випадках, встановлених законами України.

Згідно зі ст. III Конвенції кожна Договірنا Держава визнає арбітражні рішення як обов'язкові і виконує їх у відповідності з процесуальними нормами тієї території, де запитується визнання і виконання цих рішень.

Відповідно до ст. V Конвенції і ст. 36 Закону України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII «Про міжнародний комерційний арбітраж» у визнанні й виконанні арбітражного рішення може бути відмовлено на прохання тієї сторони, проти якої воно спрямоване, якщо ця сторона надасть компетентному суду, у якого просить визнання або виконання, докази того, що склад

третейського суду або арбітражна процедура не відповідали угоді між сторонами або, за відсутності такої, не відповідали закону тієї держави, де мав місце арбітраж.

Відповідно до ст. 39 Регламенту Арбітражного інституту Міжнародної торгової палати якщо сторона бере участь в арбітражному провадженні і не заявляє заперечень проти недотримання будь-якого положення Регламенту або будь-якого іншого правила, що застосовується до розгляду, будь-якого розпорядження складу арбітражу або іншого правила арбітражної угоди щодо формування складу арбітражу або проведення розгляду, то вважається, що ця сторона відмовилася від права заявляти подібні заперечення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-325цс17*).

Підрозділ 1.19. Спори, що виникають із кооперативних правовідносин

1.19.1. Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України, ч. 1 ст. 16 ЦК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Частиною 1 ст. 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

З урахуванням цих норм правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, уповноважених захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від встановленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

Проте суд не зазначив, за захистом якого порушеного права позивач звернувся до суду.

Під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника.

Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів передбачений ст. 16 ЦК України.

Власник порушеного права може скористатися не будь-яким, а конкретним способом захисту свого права, який прямо визначається спеціальним законом, що регламентує конкретні цивільні правовідносини.

Разом з тим вищезазначені вимоги закону залишилися поза увагою суду, який, задовольняючи позовні вимоги в частині заборони органу управління діяти від імені юридичної особи, не звернув уваги, що такий спосіб захисту не передбачений законом. Вимога заборонити органу управління вчиняти певні дії в майбутньому не може бути задоволена, оскільки захисту підлягає тільки порушене право, хоч у цьому випадку і таке не мало місце (*постанова Судової*

палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 травня 2017 р. у справі № 6-951цс16).

Розділ 2. Неоднакове застосування судом касаційної інстанції норм процесуального права, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі

Підрозділ 2.1. Розгляд судами питання щодо відкриття провадження у справі

2.1.1. Позивач звернувся з позовом до Червоноградського міського суду Львівської області та Держави Україна в особі Державної казначейської служби України, в якому просив стягнути з відповідача Держави Україна в особі Державної казначейської служби України на його користь 1 000 000 грн. на відшкодування моральної шкоди, завданої в результаті незаконних дій судді Червоноградського міського суду Львівської області у зв'язку з постановленням незаконної ухвали, що спричинило приниження його честі, гідності та ділової репутації.

Згідно із ч. 1 ст. 6 Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права.

Згідно із ч. 1 ст. 13 цього Закону в зазначеній вище редакції судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Таким чином, суддя виступає як посадова особа, уповноважена на виконання функцій держави, а не як приватна особа, до якої можна звернутися з позовом.

Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Згідно із ст.ст. 15, 16 ЦК України кожна особа має право на захист в суді свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання та захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства, зокрема, шляхом відшкодування моральної шкоди.

Проте у справі, яка переглядається, між позивачем та судом (суддею) зазначені правовідносини не виникли, тому такі справи не можуть бути підсудні судам загальної юрисдикції.

Відповідно до ст. 125 Конституції України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) в Україні діють місцеві, апеляційні, вищі спеціалізовані та Верховний Суд України.

Особи мають право оскаржити судові рішення до судів вищої інстанції в порядку та з підстав, визначених у процесуальному законодавстві.

Отже, чинне законодавство дає можливість особі повною мірою реалізувати своє право на оскарження судового рішення.

Законність процесуальних актів і дій (бездіяльності) суддів, вчинених при розгляді конкретної справи, не може перевірятися за межами передбаченого законом процесуального контролю.

За таких обставин, слід дійти висновку, що належним відповідачем у таких спорах може бути лише держава, а не суди (судді), які діють від імені держави та виконують покладені на них державою функції правосуддя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-3139цс16*).

Підрозділ 2.2. Реалізація права на розгляд справи судом впродовж розумного строку

2.2.1. Визначаючи наявність підстав, передбачених ст. 201 ЦПК України, за яких провадження у справі підлягає обов'язковому зупиненню, суд повинен, зокрема, враховувати, що така підстава для зупинення провадження у справі, визначена у пункті 4 частини першої цієї статті, застосовується у тому разі, коли в іншій справі можуть бути вирішені питання, що стосуються підстав, заявлених у справі вимог, чи умов, від яких залежить можливість її розгляду.

Згідно з ч. 1 ст. 157 ЦПК України суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі.

Межі зупинення провадження у справі не повинні призводити до зменшення розумного строку розгляду справи.

Розумність тривалості судового розгляду має визначатися з огляду на обставини справи та наступні критерії: складність справи, поведінка заявника та компетентних органів, а також важливість предмета позову для заявника у справі (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фрідлендер проти Франції») (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 лютого 2017 р. у справі № 6-2776цс16*).

Підрозділ 2.3. Реалізація права на апеляційне оскарження судового рішення

2.3.1. Відповідно до ч. 3 ст. 297 ЦПК України незалежно від поважності причини пропуску строку апеляційного оскарження апеляційний суд відмовляє у відкритті апеляційного провадження в разі, якщо апеляційна скарга прокурора, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування подана після спливу одного року з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення.

Зазначене положення закону поширюється на апеляційні скарги подані з 14 січня 2012 р., тобто з дати набрання чинності Законом України від 20 грудня 2011 р. № 4176-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства», яким внесено відповідні зміни до ст. 297 ЦПК України.

Аналізуючи відповідність обставин справи та дій державних органів відповідно до Конвенції, ЄСПЛ у своєму рішенні від 20 жовтня 2011 р. у справі «Рисовський проти України» (заява № 29979/04) рішенні підкреслив особливу важливість принципу «належного урядування», який передбачає, що в разі,

коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належній і якомога послідовніший спосіб.

Також ЄСПЛ зазначив, що повноваження державних органів з перегляду власних рішень, включаючи випадки виявлення помилки, які не обмежено жодними часовими рамками, мають суттєвий негативний вплив на юридичну визначеність у сфері особистих прав і цивільних правовідносин, що шкодить принципу «належного урядування» та вимозі «законності», закріпленим у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Положення ч. 3 ст. 297 ЦПК України щодо обмеження органів державної влади та місцевого самоврядування в оскарженні судових рішень річним строком з моменту їх проголошення сприяють тому, що державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати своєчасного виконання своїх обов'язків (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-2054цс16*).

2.3.2. Відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПК України суд поновлює або продовжує строк, встановлений відповідно законом або судом, за клопотанням сторони або іншої особи у разі його пропущення з поважних причин.

Застосування передбачених цією нормою правил залежить від виду процесуального строку. У разі, коли процесуальна дія не вчинена у межах строку, встановленого законом, суд може поновити його, якщо строк пропущено з причин, визнаних судом поважними.

За положеннями ч. 1 ст. 294 цього Кодексу апеляційна скарга на рішення суду подається протягом десяти днів з дня його проголошення. Особи, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу протягом десяти днів з дня отримання копії цього рішення.

За ч. 3 ст. 297 ЦПК України апеляційна скарга залишається без руху також у випадку, якщо вона подана після закінчення строків, установлених ст. 294 цього Кодексу, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними. При цьому протягом тридцяти днів з моменту отримання ухвали особа має право звернутися до апеляційного суду із заявою про поновлення строків або вказати інші підстави для поновлення строку.

Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку апеляційного оскарження будуть визнані неповажними, суддя-доповідач відмовляє у відкритті апеляційного провадження.

Норми ЦПК України не містять вичерпного переліку підстав, які вважаються поважними для вирішення питання про поновлення пропущеного процесуального строку. Такі причини визначаються в кожному конкретному випадку з огляду на обставини справи.

У справі, яка переглядалася, порушуючи питання про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції, заявниця посилалась на те, що неодноразово зверталась до суду із заявами про надання справи для ознайомлення, про що свідчать відповідні заяви з відмітками суду про їх отримання, проте відповіді не отримала, справа не була надана їй для ознайомлення, тому з вини суду вона не мала можливості оформити апеляційну скаргу у визначені процесуальним законом строки.

Таким чином, зважаючи на зазначені обставини, апеляційний суд, вирішуючи питання про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції та відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою заявниці, повинен був перевірити її доводи про поважність причин пропуску процесуального строку, оскільки вони мають суттєве значення для вирішення питання про поновлення цього строку (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 6-985цс17*).

Підрозділ 2.4. Реалізація права на касаційне оскарження судового рішення

2.4.1. Згідно із ч. 1 ст. 325 ЦПК України касаційна скарга може бути подана протягом 20 днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 73, ч. 2 ст. 325 ЦПК України у разі пропущення строку, встановленого ч. 1 цієї статті, з причин, визнаних поважними, суддя касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк.

Відповідно до ст. 222 ЦПК України копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення з викладом вступної та резолютивної частин.

Якщо недотримання строків на касаційне оскарження було зумовлене діями (бездіяльністю) суду апеляційної інстанції, зокрема особі лише через 13 днів з дня проголошення вступної та резолютивної частин було направлено копію повного тексту ухвали суду апеляційної інстанції, то ця обставина може бути підставою для поновлення строку на касаційне оскарження за заявою особи, яка оскаржує судові рішення (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 8 лютого 2017 р. у справі № 6-3102цс16*).

2.4.2. Відповідно до ч. 1 ст. 324 ЦПК України сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку рішення суду першої інстанції після їх перегляду в

апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду.

На забезпечення виконання кредитного договору між банком та заявницею було укладено договір іпотеки, за умовами якого вона передала в іпотеку належну їй на праві власності квартиру.

Відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо інше не передбачено законом.

Сторона, в якій за рішенням суду виникне право заявити вимогу до третьої особи або до якої у такому випадку може заявити вимогу сама третя особа, зобов'язана повідомити суд про цю третю особу (ч. 1 ст. 36 ЦПК України).

Отже, висновок суду касаційної інстанції про відсутність у заявниці права на касаційне оскарження судових рішень на тій підставі, що суд не вирішував питання про її права та обов'язки, є передчасним та суперечить змісту ст. 324 ЦПК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-2725цс16*).

2.4.3. Згідно із ч. 1 ст. 325 ЦПК України касаційна скарга може бути подана протягом 20 днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 73, ч. 2 ст. 325 ЦПК України у разі пропущення строку, встановленого частиною першої цієї статті, з причин, визнаних поважними, суддя касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк.

Відповідно до ст. 222 ЦПК України копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді.

Представник заявника не був присутній в судовому засіданні суду апеляційної інстанції, докази про його належне повідомлення про день та час слухання справи в матеріалах справи відсутні, копію ухвали суду апеляційної інстанції належним чином позивачу направлено не було.

Якщо недотримання строків на касаційне оскарження було зумовлене діями (бездіяльністю) суду апеляційної інстанції, зокрема не направленням належним чином у передбачений законом спосіб копії ухвали особі, яка брала участь у справі, проте не була присутня у судовому засіданні, то ця обставина може бути підставою для поновлення строку на касаційне оскарження за заявою особи, яка оскаржує судові рішення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2818цс16*).

2.4.4. Відповідно до ст. 129 Конституції України в редакції, яка була чинною на час постановлення рішення суду касаційної інстанції, однією з основних засад судочинства є забезпечення касаційного оскарження рішення суду, а відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод таке конституційне право повинно бути забезпечено судовими процедурами, які повинні бути справедливими.

Згідно із ч. 1 ст. 325 ЦПК України касаційна скарга може бути подана протягом 20 днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 73, ч. 2 ст. 325 ЦПК України у разі пропущення строку, встановленого ч. 1 цієї статті, з причин, визнаних поважними, суддя касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк.

За змістом абзацу другого ч. 3 ст. 328 ЦПК України якщо заяву не подано особою у зазначений строк або наведені підстави для поновлення строку касаційного оскарження визнані неповажними, суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження.

Згідно із ч. 1 ст. 218 ЦПК України рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Відповідно до ст. 222 ЦПК України копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення з викладом вступної та резолютивної частин.

Якщо недотримання строків касаційного оскарження було зумовлене діями (бездіяльністю) суду апеляційної інстанції, зокрема повний текст судового рішення особі надіслано із значним запізненням, що значно звужує, передбачений ст. 326 ЦПК України двадцятиденний строк на складання та подання касаційної скарги, то ця обставина може бути підставою для поновлення строку на касаційне оскарження за заявою особи, яка оскаржує судові рішення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-245цс17*).

2.4.5. Відповідно до ч. 1 ст. 324 ЦПК України сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку:

1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами

апеляційного розгляду;

2) ухвали суду першої інстанції, вказані у п.п. 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29, 31–33 ч. 1 ст. 293 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Отже, право касаційного оскарження судового рішення мають також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки.

Зазначені особи можуть подати касаційну скаргу, якщо оскаржуваним рішенням суду безпосередньо вирішено питання про їх права, свободи або про їх обов'язки, тобто безпосередньо встановлено, змінено або припинено права або обов'язки цих осіб.

У справі, яка переглядалася, предметом спору, який вирішувався судами, була квартира, право власності на яку на підставі договору купівлі-продажу від 31 січня 2014 року набула заявниця, та яку до участі у справі залучено не було.

Однак, вирішуючи питання щодо прийняття поданої заявницею касаційної скарги, суд касаційної інстанції, пославшись на те, що право власності на спірну квартиру набуто нею після ухвалення рішення суду першої інстанції, безпідставно вважав, що судовими рішеннями не вирішувалось питання про її права та обов'язки.

Отже, при вирішенні питання про прийняття касаційної скарги судом касаційної інстанції були допущені порушення норм процесуального права, а саме ст. 324 ЦПК України, що призвело до обмеження реалізації права особи на касаційне оскарження судових рішень (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-1783цс16*).

2.4.6. Реалізація права особи на судовий захист здійснюється, зокрема, шляхом оскарження судових рішень у суді касаційної інстанції.

Однією з основних засад судочинства є забезпечення касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини право на виконання рішення, яке виніс суд, є невід'ємною частиною «права на суд», а ефективний захист сторони у справі, а отже, і відновлення справедливості.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження.

З огляду на зазначене, питання про визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню, є перешкодою в завершенні судового провадження.

Отже суд касаційної інстанції безпідставно повернув касаційну скаргу заявника подану на ухвалу суду апеляційної інстанції. (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-133цс17*).

Підрозділ 2.5. Вирішення питань щодо правильного визначення юрисдикції суду

2.5.1. Підстави, порядок звернення та розгляду цивільного позову в кримінальному процесі передбачені ст. 128 КПК України, зокрема, відповідно до чч. 4, 5 цієї статті форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими цим Кодексом. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства. Тобто інститут цивільного позову у кримінальному провадженні є суміжним з позовним провадженням, врегульованим ЦПК України.

Відповідно до вимог ст.ст. 383, 384 ЦПК України учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій, мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією чи бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їх права чи свободи. Скарга подається до суду, який видав виконавчий документ.

Крім того, відповідно до вимог ст. 82 Закону скарга у виконавчому провадженні по виконанню судових рішень на дії (бездіяльність) державного виконавця або начальника органу державної виконавчої служби подається до суду, який видав виконавчий документ.

Відмовляючи у відкритті провадження у справі в порядку цивільного судочинства, суд першої інстанції, з висновками якого погодилися й суди апеляційної та касаційної інстанцій, належним чином не визначив характер спору, суб'єктний склад правовідносин, предмет та підстави заявлених вимог, унаслідок чого дійшов помилкового висновку щодо належності спору до юрисдикції адміністративного суду (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-2946цс16*).

2.5.2. Відповідно до вимог ст. 15 ЦПК України суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Згідно із п. 4 ст. 12 ГПК України господарським судам підвідомчі справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Не підлягає розширеному тлумаченню п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК також щодо справ, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності господарського товариства, якщо однією зі сторін у справі не є учасник (засновник, акціонер) господарського товариства, у тому числі такий, що вибув. Зокрема, спори за участю спадкоємців учасників господарського товариства, які ще не стали його учасниками, не є підвідомчими (підсудними) господарським судам.

Із системного аналізу положень ст.ст. 88, 143 ЦК України, ст.ст. 88, 167 ГК України, ст. 10 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські товариства» вбачається, що корпоративні права учасників господарського товариства визначаються законом і статутними (установчими) документами. Корпоративні відносини виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав із моменту державної реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю, а за своїм суб'єктним складом є такими, що виникають між господарським товариством та його учасником (засновником), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства (крім трудових).

При визначенні підвідомчості (підсудності) справ, що виникають із корпоративних відносин, слід керуватися поняттям корпоративних прав, наведеним у ч. 1 ст. 167 ГК України – корпоративними є права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

У разі якщо суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі, або предмет позову не відповідають визначенню у п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України справам, що виникають із корпоративних відносин, то відповідно до ст. 1 ГПК України господарським судам підвідомчі спори щодо захисту порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних), громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-381цс17*).

2.5.3. Відповідно до п.п. 1, 3 ч. 1 ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України господарським судам підвідомчі справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі

учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Під корпоративними відносинами розуміють відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

Реалізація учасником господарського товариства передбачених законом прав учасника господарського товариства відбувається в межах корпоративних відносин.

Спір щодо грошових коштів, що підлягають сплаті за умовами діючого цивільно-правового договору, тобто щодо виконання грошового зобов'язання не стосується захисту позивачем своїх прав, пов'язаних з процедурою реалізації корпоративного права, а стосується захисту позивачем своїх майнових прав, тому такий спір підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 травня 2017 р. у справі № 6-703цс17*).

2.5.4. Відповідно до вимог ст. 15 ЦПК України суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

При визначенні юрисдикційності спору слід урахувувати, що критеріями розмежування між цивільною та іншими юрисдикціями є, по-перше, характер спору про право (справи за позовами, що виникають з будь-яких правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами інших видів судочинства), по-друге, однією зі сторін у спорі є, як правило, фізична особа.

Тобто критеріями розмежування між справами цивільного та господарського судочинства є одночасно суб'єктний склад учасників процесу та характер спірних правовідносин *постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 6-2563цс16*).